

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Brno 2011

Tomáš Martinka

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Vliv současné rodiny na výchovu dětí a mládeže

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
doc. Ing. Antonín Řehoř, CSc.

Vypracoval:
Tomáš Martinka

Brno 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Vliv současné rodiny na výchovu dětí a mládeže“ zpracoval samostatně a použil jen informační zdroje uvedené v seznamu.

Tištěná a elektronická verze bakalářské práce jsou totožné.

V Šumperku dne 7. 3. 2011

.....
Tomáš Martinka

Poděkování

Děkuji panu doc. Ing. Antonínu Řehořovi, CSc. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych rád poděkoval své rodině, manželce a dětem za trpělivost, podporu a pomoc při mém studiu a zpracování bakalářské práce.

Tomáš Martinka

Láska bez dětí je lepší než děti bez lásky.

Artur Nils Lunc

OBSAH

Úvod	2
1. Rodina	4
1.1 Pojem a definice rodiny	4
1.2 Vývoj rodiny	8
1.3 Funkce rodiny	14
1.4 Typy rodiny	17
2. Výchova a role v rodině	21
2.1 Výchova	21
2.2 Typy výchovy	23
2.3 Role matky v rodině	25
2.4 Role otce, sourozenců a prarodičů v rodině	26
3. Současná rodina	32
3.1 Co ovlivnilo vývoj rodiny	32
3.2 Demografické údaje o současné rodině	33
3.3 Názory vybraných autorů na současnou rodinu	38
4. Co ovlivňuje výchovu v současné rodině	41
4.1 Rodinné prostředí	41
4.2 Životní styl současné rodiny	46
4.3 Rizikové faktory výchovy v současné rodině	48
Závěr	55
Resumé	58
Anotace	59
Seznam použité literatury a dalších informačních zdrojů	60
Seznam příloh	62

ÚVOD

Každý z nás pochází z nějaké rodiny, která však může mít mnoho podob. Každá rodina je individuální, má svůj osobitý ráz, zastává určité hodnoty, styl výchovy, jistý životní styl a má také určitou specifickou atmosféru. S tím, jak se mění a vyvíjí společnost, tak se mění i rodina a výchova v ní. Rodina působí na společnost tím, jaké lidi vychová ze svých dětí, jak ti se chovají k druhým, jak její členové vystupují navenek a jaké mají charakterové vlastnosti, zda budou pro společnost přínosem či naopak. Tito lidé následně tuto společnost ovlivňují a mění ji. Podstatné rovněž je, jak společnost ovlivňuje rodinu, její členy a výchovu dětí.

V této práci jsou hledány možné odpovědi na několik základních otázek týkajících se současné rodiny, jejího stavu, podoby a výchovy v ní. Zda se současná rodina s výchovou dětí nachází v krizi, zda nastal v jejím vývoji určitý zlomový okamžik. Rovněž se nabízí otázka, zda si rodina ve své současné podobě plní své základní funkce? Je vliv současné rodiny na výchovu dětí a mládeže dostačující, nebo je to již dnes otázka jiných institucí, na které jsou rodinou její funkce přenášeny? To jsou však otázky, na které není možné najít jednoznačnou odpověď. Je určitě možné se jimi alespoň zabývat, zamýšlet se nad nimi a zaujmout k nim vlastní stanovisko, vycházející z určitých zjištění podložených názory odborníků v dané problematice, výsledků výzkumů či statistických údajů. Cílem této práce je tedy snaha najít odpovědi na výše uvedené otázky, nebo alespoň zamyšlení nad nimi. Snahou autora textu je popsání stavu současné rodiny a jejího vlivu na výchovu dětí se zdůrazněním možných rizik, která na výchovu v dnešní době nejvíce působí a také na základě demografických údajů provést v tomto ohledu jisté srovnání s nedávnou minulostí.

V první kapitole je věnována pozornost samotnému pojmu rodina, jeho vymezení, otázce, co to vlastně rodina je, co si pod tímto pojmem můžeme představit. Je zde nastíněno, jak vidí rodinu například sociologie, psychologie, pedagogika atd. Uvědomění si toho, co pojem rodina vlastně představuje, předchází zamyšlení se nad jejím vlivem na výchovu dětí. Dále je v této kapitole popsán vývoj a funkce rodiny, které plní a plnit by měla. Také je zde nastíněno, s jakými typy rodiny se v dnešní době

můžeme setkat, a to jak z pohledu její úplnosti, funkčnosti, velikosti, zda se jedná o rodinu vlastní, nevlastní, orientační, prokreační, rozšířenou, měšťanskou, vesnickou apod.

Ve druhé kapitole je zmapována výchova a její možné definice z pohledu různých vědních disciplín, její vývoj v dějinách společnosti, jsou zde zmíněny a rozděleny její typy, výchovné metody. V neposlední řadě je v této kapitole vysvětleno, co je to role, rodinná role, jaká je v rodině role ženy – matky, muže – otce, sourozenců a prarodičů.

Ve třetí kapitole je nastíněna podoba současné rodiny, jsou zde zmíněny aspekty jejího vývoje a skutečnosti, které tento její vývoj ovlivnily. Rodina je zasazena do širšího kontextu moderní společnosti a její podoby jako celku. Také jsou zde uvedeny některé z demografických údajů týkajících se rodiny dnešní doby, jako jsou např. sňatečnost, rozvodovost, počty dětí v rodinách, počty dětí manželských či nesezdaných párů. V závěru této části je uvedeno několik názorů na současnou rodinu z pohledu vybraných autorů.

V poslední, čtvrté kapitole jsou hledány možné vlivy, které na současnou výchovu v rodině působí, jakým způsobem rodinu mění, kde jsou možná rizika ovlivňující výchovu a socializaci jedince, která s sebou dnešní moderní doba přináší. Jsou zde zmíněny a rozebrány pojmy rodinné prostředí a životní styl rodiny, co je utváří, jaké jsou jejich dnešní podoby, jaký vliv na výchovu mají. Dále tato část textu obsahuje výčet rizikových faktorů, které na dnešní rodinu a výchovu v ní působí, jsou zde zmíněna možná rizika výchovy v současné rodině související s rodinným zázemím, psychickou podporou, vlivem internetu, televize a masových médií vůbec.

1. RODINA

Pokud se chceme věnovat rodině a jejímu vlivu na výchovu dětí a mládeže, nelze jinak než se nejdříve zmínit o samotném pojmu rodina, jejímu vzniku a vývoji. Pravdou sice je, že rodina je jednou z institucí, která je nejstabilnějším prvkem společnosti, její struktura a základní funkce se příliš nemění, ale v každém případě se dnešní rodina v mnohém liší od podoby rodiny několik staletí zpět. Je třeba si také uvědomit fakt, že rodina nikdy neexistovala a nefungovala sama o sobě, nýbrž je součástí určitého prostoru, prostředí, je součástí celé společnosti, přičemž je společností ovlivňována a stejně tak rodina ovlivňuje společnost a vytváří tím její celkový obraz.

1.1 Pojem a definice rodiny

Pojem rodina není v dnešní době jednoznačně definovatelný. Do dnešních dnů používané definice se v podstatě opíraly o příbuzenství, které vzniká sňatkem, nebo narozením vlastních potomků, se již zdají být příliš úzké. V současnosti by se možná spíše dalo hovořit o rodinném soužití lidí. Klesá potřeba lidí prodloužit svou vlastní existenci přivedením na svět vlastních dětí. Konkurentkou se v tomto smyslu stala práce a kariérismus. Práce se pro mnohé jedince stává bezpečným útočištěm stejně, jako tímto byla před průmyslovou revolucí právě rodina.¹

Na rodinu je možno nahlížet z mnoha různých pohledů a z těchto úhlů ji také vnímat a popřípadě definovat. V právní literatuře se sice pojem rodina nedefinuje, ale s oblibou se používá pojem rodinná kolektivita nebo určení – rodina jako základní článek společnosti. Sociologie jako samostatná disciplína dává přednost pojmu sociální instituce nebo malá sociální skupina, sociální psychologové dávají přednost pojmu primární skupina před institucí, pedagogové zdůrazňují výchovně-socializační funkci rodiny. Ekonomové považují rodinu především za základní výrobní nebo spotřební jednotku. Z výše uvedeného tedy vyplývá, že každý obor vnímá a posuzuje rodinu právě podle svého středu zájmu. Jinak ji vidí psycholog, jinak manažer obchodu a jinak ji vidí například sociolog. Z pohledu sociologie je rodina viděna jako forma solidárního soužití osob spojených příbuzenstvím a zahrnující přinejmenším rodiče a děti.

---

¹ MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ H., Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny. 2010; 12-13

Dalšími sociokulturně podmíněnými znaky rodiny jsou například společné bydlení, příslušnost ke společné příbuzenské linii, společná produkce či konzumování statků.²

Rodina je sociologií také vnímána jako sociální skupina, přesněji skupina primární, což je skupina, jejíž členové jsou vůči sobě v častých, relativně intimních, přímých a převážně emočně určených osobních vztazích, členové takové skupiny se vzájemně ovlivňují, důsledkem toho je vytváření podobných postojů, hodnotových představ a norem. Tato skupina nazývaná skupinou primární má významný vliv na socializaci a rozvoj individua.

Pod pojmem *socializace* si můžeme představit proces, kterým se jedinec začleňuje do sociální skupiny, přičemž si osvojuje ve skupině panující normy, hodnoty této skupiny, učí se sociálním rolím spojeným s určitou pozicí v dané společnosti, osvojuje si specificky lidské formy chování, jazyk, poznatky, kulturu apod. Těžiště tohoto procesu leží v dětství a mládí především na rodině a rodičích, jeho výsledkem je sociokulturní osobnost. Na konci tohoto období se odehrává jedna z jejích nejdůležitějších fází, a to socializace povolání.

Za socializaci je možné považovat každé začleňování do nové sociální skupiny. Z tohoto tedy vyplývá, že socializace je celoživotní proces. Co se týče výše uvedeného procesu socializace aplikovaného v rámci rodiny, je možné rozlišovat socializaci záměrnou či nezáměrnou, kdy v prvním případě se jedná o každodenní vliv rodičů a dalších sociálních vzorů v neformálních situacích, při kterém dítě socializační model pozoruje nebo s ním interaguje. Ve druhém případě máme na mysli záměrné úsilí rodičů a dalších vychovatelů s cílem ovlivňovat, vyučovat, vychovávat, usměrňovat.³

Sociální roli máme na mysli souhrn očekávaných jednání vůči jedinci, který zastává určitou sociální pozici. Mohou být závislé např. na věku jedince či na jeho pohlaví. Obecně platí, že sociální role je očekávané chování osoby, vycházející z jejího přesného místa ve společnosti a jejího statusu, který okolí zná. Respektování rolí udržuje ve společnosti bezpečnost a její kohezi, přičemž síť takovýchto rolí tvoří společenský život.

---

² JANDOUREK, J., Sociologický slovník. 2001; 206-207

³ JANDOUREK, J., Sociologický slovník. 2001; 220

V dnešním pojetí člověka vystupuje rodina jako instituciolizovaný sociální útvar nejméně tří osob, mezi nimiž existují rodičovské, příbuzenské nebo manželské vazby. Ve všech dosud známých společnostech je základem rodiny především dyadický pár, což představuje muže a ženu ať již ve svazku manželském či obdobném partnerském.⁴

Rodina, přes všechny problémy a peripetie, kterými ve svém historickém vývoji prošla a stále prochází, zůstává i na počátku nového století nepostradatelnou a nezastupitelnou institucí pro každého jedince. Její zastoupení je nezbytné při předávání hodnot a tradic z generace na generaci, funguje jako nejvýznamnější socializační činitel. Stojí na počátku rozvoje osobnosti a tuto v rozhodující fázi jejího života ovlivňuje.⁵

Rodina, potažmo rodiče mají největší možnost ovlivnit chování, návyky, uznávané hodnoty a celkový žádoucí rozvoj jedince. Rodina chrání své členy před okolním světem, nabízí zázemí, místo, kam se lze uchýlit. Rodina zabezpečuje svoje členy hmotně, vytváří specifické socializační a výchovné prostředí pro potomky, ovlivňuje je, chrání, usměrňuje a vštěpuje morální postoje.

Funkce rodiny se v dějinném běhu let a pod vlivem určitého společenského prostoru proměňují a modifikují, některé mizí a objevují se nové, některé ztrácejí svůj význam. Hlavní funkcí rodiny bezesporu je reprodukce společnosti, a to jak biologická, tak i kulturní, je jejím stabilizujícím prvkem. Rodina však není instituce, která by existovala a fungovala sama o sobě, není uzavřená jednotka, která není nikým a ničím ovlivnitelná. Na rodinu působí společnost, která ji obklopuje, stejně tak ale rodina ovlivňuje společnost.

Tradiční pojem rodina v současnosti dostává široký a neostrý význam. Dnes ve společnosti existuje velké množství forem rodinného soužití, které zahrnují spousty kombinací biologického příbuzenství, legalizovaných i nelegalizovaných vztahů mezi dospělými i mezi dospělými a dětmi nebo mezi samotnými dětmi. S tímto vším je důležité dnešní rodinu také vnímat.

---

⁴ KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. et al. Člověk, prostředí, výchova. 2001: 78

⁵ KRAUS B., Základy sociální pedagogiky. 2008: 79

Rodinu lze vymezit jako takový systémový celek, který je schopný reprodukce svých základních podmínek, lze ji tedy definovat jako:

- dynamický systém, který reprodukuje svoje základní podmínky především a hlavně tím, že původní předpoklady svého vzniku (narození dítěte) mění na svůj výsledek, který se stává potenciálním východiskem vzniku dalšího, nového systému (nové rodiny),
- společenský subsystém, který zabezpečuje primárně individuální a celospolečenské zájmy a potřeby,
- strukturovaný celek (systém), jehož smyslem, účelem a náplní je utvářet relativně bezpečný, stabilní prostor a prostředí pro sdílení, reprodukci a produkci života lidí.

Rodina je pro sociologii příkladem morfostatické instituce, jak uváděli dlouhou dobu učebnice sociologie. Představuje sociální zařízení, jehož základním účelem je vytvářet soukromý prostor pro reprodukci společnosti, stíněný proti vířícímu a nepřehlednému světu veřejnému. Chrání své členy, nemění svůj tvar, vnitřní uspořádání ani habitus a změny ve svém okolí vyrovnává. Vývoj či pokrok tím rodina ovšem nebrzdí. Naopak svou stabilitou dynamiku umožňuje a v jistém smyslu i podporuje, protože brání společenský systém před chaosem a zhroucením. Rodina je dle Možného univerzální lidská instituce, je však zároveň i základním kamenem sociální nerovnosti, v reprodukčním chování, rozdílným způsobem péče o děti i povahou výbavy v podobě kulturního a sociálního kapitálu, tím vším přenáší rodina nerovnost z generace na generaci a přispívá k vytrvalé nespravedlivosti lidského údělu.⁶

Rodina je primární skupina a zároveň sociální instituce považovaná za základ lidské společnosti, jejíž funkce spočívá v zajišťování reprodukce lidského rodu, jak po stránce biologické, tak i kulturní, fyzická péče o potomky spojená s jejich výchovou provázenou socializací. Základní podoby tohoto procesu se přenášejí z generace na generaci a s tím i kulturní vzory a tradice.

---

⁶ RODINA A SPOLEČNOST, I. Možný, 2008;14

Základ rodiny tvoří manželský pár, který reprezentuje dvě hlavní role – role rodičů. Ti spolu s dětmi tvoří tzv. *jádrou*, *elementární* či *nukleární rodinu*, přičemž se jedná o malou uzavřenou skupinu s intimními vazbami a poměrně jasně vymezenou dělbou rolí, jejíž členové obecně vykazují velkou míru vzájemné solidarity. Rodina poskytuje jedinci nejen vzory chování, ale také určitý sociální kapitál, který je důležitý pro jeho profesní i společenskou mobilitu. Větší změny rodiny bývají často považovány za její krizi, která je zvláště v dnešní době dokumentována na jedné straně vysokou mírou rozvodovosti, na straně druhé oslabením rodinné solidarity, zástupností rolí uvnitř rodiny a oslabením funkcí rodiny ve společnosti jako takové.⁷

Co se týče *socializace*, jedná se o proces probíhající celoživotně a jehož prostřednictvím dochází k utváření a vývoji člověka ve společenskou bytost. Tento proces probíhá ve vzájemné interakci jedince a společnosti, přičemž nejvýznamnějším socializačním prostředím je právě rodina.⁸

Rodina je společenská instituce založená na rodičovských tendencích a sexualitě. Její forma je podle kultury různá, může se jednat o monogamní, polygamní, polyandrická apod. V naší společnosti je hlavní funkcí rodiny především zajištění bezpečí pro své členy a výchovu svých dětí. Děti si v rámci rodiny osvojují řeč, zvyky a tradice své skupiny. Hrou napodobování a identifikace s rodiči vypracovávají svou osobnost, utvářejí svůj charakter a předcházejí od egoismu k altruismu. Rodina je pro rozvoj dítěte nutná, ale záleží jakou formu rodina má, zda se jedná o autoritářský či příliš benevolentní přístup, přičemž ani jeden z těchto dvou zmíněných není příliš žádoucí pro zdravý rozvoj a vývoj dítěte.⁹

1.2 Vývoj rodiny

Rodina má historii dlouhou jako lidstvo samo. Její vznik je spojen s pohlavním pudem, rozmnožováním, výchovou potomstva a zachováním rodu, přičemž člověk dnešního typu se na této planetě objevuje již v mladší době kamenné. Za pomoci

---

⁷ VŠEOBECNÁ ENCYKLOPEDIE UNIVERSUM, 3. díl. 2002;740

⁸ VÁGNEROVÁ M., Základy psychologie. 2005; 273-277

⁹ SILLAMY N., Psychologický slovník. 2001;182

archeologie lze mít za prokázané, že lidé žili v té době ve skupinách pokrevně spřízněných, živili se lovem a sběračstvím. Badatelé mají za to, že jejich společnost byla klanová, což usuzují podle analogie s takzvanými necivilizovanými společnostmi, které ještě dnes obývají odlehlá místa na zemi a jsou téměř nedotčena dnešními kulturami. Pro nás je dnes nepředstavitelné, že by role jednotlivců nebyly určeny, ať již na základě pohlaví, věku či společenského postavení.¹⁰

Lze předpokládat, že rozdělení práce podle pohlaví mělo na svědomí obstarávání potravy formou lovu. Je bezesporu, že nejmenší jednotkou všech známých společností je rodina a právě i z tohoto důvodu se domníváme, že existovala i v době kamenné. Změny spojenými s oteplováním klimatu, se kterými později souvisely změny způsobu života klanů, nemusel mít ještě vliv na společenské a rodinné postavení mužů a žen. To se začalo projevovat zdatně s postupujícím vývojem vojenství, řemesel a obchodu, s diferenciací společenského postavení podle majetku, se vznikem státu, kdy se do popředí stále více dostávali muži na úkor žen. V tzv. civilizovaných zemích si výsadní postavení muži udrželi až do našeho století.¹¹

Zhruba v období 8000 let před naším letopočtem docházelo k rozšiřování příbuzenských sítí, snubních výměn uvnitř a mezi příbuzenskými velkorodinami a vzniká tabu incestu. Za další období ve vývoji rodiny lze považovat období kolem 3000 – 600 let před naším letopočtem, kdy vznikají první státy jako sociální sítě působící nad sítěmi rodinnými. Dochází k úpadku kmenových rodových systémů, jež jsou nahrazovány patriarchálními domácnostmi. Období kolem 8. a 7. století př. n. l. lze nazvat tzv. dobou předklasickou, homérskou, kde byla společnost organizována podle širokých rodů (soubor rodin), což platilo na území starověkého Řecka a Říma. V klasickém období byl povinností muže sňatek, ten, který nebyl ve třiceti letech ženatý, byl společností opovržen. Neženil se z lásky, nýbrž pro pokračování rodinného kultu. Kdo neudržoval rodinný kult, nebyl na onom světě šťasten.

Postavení ženy v rodině bylo podřízené, převážně se zdržovaly ve vyhrazené části domu, vycházely co nejméně, vzdělávaly se jen minimálně, převážně pečovaly o domácnost a vše co bylo za zdmi jejich domu se jich netýkalo. Hlava rodiny měla

---

¹⁰ MATOUŠEK O., Rodina jako instituce a vztahová síť.1997; 20

¹¹ MATOUŠEK O., Rodina jako instituce a vztahová síť.1997; 21

naopak veškerou volnost, byly jim povoleny konkubíny, měli možnost rozhodovat o životě či smrti narozeného dítěte, podle toho jestli se narodilo zdravé či nějakým způsobem deformované. Velikost rodiny mohla být regulována možností odložení dítěte na veřejném místě. V prvním římském právním kodexu, tzv. Dvanácti desek, bylo jasně prohlášeno, že rodina je základní jednotkou společnosti. Tímto bylo vyjádřeno nakolik je instituce rodina v dané společnosti ceněna.¹²

Rodina se dostala do své krize spolu s krizí celé římské republiky. Již asi dvě století zpět bylo ženám dovoleno pracovat jako lékařky, kadeřnice, písařky, vychovatelky, obchodnice či porodní báby, což byla povolání, která byla ženám v Novověké Evropě zapovězena až do konce 19. století. Na rozdíl od žen v klasickém Řecku prosazovaly se římské ženy i v politickém životě. V prvních desetiletích našeho letopočtu, s nástupem císařství zanikají v Římě staré formy uzavírání manželství.¹³

Po pádu římského impéria se nové formy organizace evropské společnosti objevují nejdříve ve francouzských a německých státních útvarech. Je však velice obtížné dobrat se k tomu, jak vypadala slovanská či evropská rodina ve středověku, kde jsme odkázáni na kroniky a archeologické nálezy. Slovanská rodina byla patriarchální, lidé žili v malých vesnicích a hradištích. Středověká společnost by společností agrární, pěstování zemědělských plodin pro ni mělo větší hospodářský význam než řemesla. Žila ve velké existenční nejistotě, často na pokraji hladu, mnohokrát zápasila s epidemiemi nemocí, které ji decimovaly.

Pozdější středověká společnost ovlivněná křesťanstvím se vyvinula ve společnost stavovskou. Každý ze stavů měl jiný životní styl a jiný specifický typ rodiny. Nejvyšším stavem byla šlechta, zvláštním stavem byli duchovní, v pozdním středověku tvořili samostatný stav kupci a měšťané. Venkované, kteří představovali největší část společnosti, byli rovněž samostatným stavem a dále se ještě dělili na svobodné občany a poddané. Rodiny v závislosti na jejich společenském postavení rozhodovaly o nových sňatcích, o jejich vhodnosti a významu pro celou velkou rodinu. Od 11. století bylo jejich uzavírání u nás svěřeno křesťanské církvi. Rodina byla ve středověku institucí, bez které by jedinec mohl existovat jen těžko. Bez příslušnosti

---

¹² MATOUŠEK O., Rodina jako instituce a vztahová síť. 1997; 23

¹³ MATOUŠEK, O., Rodina jako instituce a vztahová síť. 1997; 24

k určitému feudálovi a rodině neměl ve společnosti místo. Středověká rodina byla rozsáhlá, bylo běžné soužití širších rodinných vrstev, soužití tří nebo čtyř generací však bývalo spíše výjimkou, což bylo víceméně ovlivněno nízkým průměrným věkem lidí v daném období. Na venkově byly rodiny větší než ve městech, tam si ji mohli dovolit pouze majetnější lidé. Příbuzenství bylo v té době mocným poutem mezi lidmi, podobně jako v dobách předchozích, rozdílně od doby industriální. Dnešní příbuzné omezujeme pouze na výčet jen těch nejbližších.

Dětství ve středověku bylo velice krátké, zhruba od osmi let se dítě stávalo dospělou osobou. Začalo pracovat nebo šlo do učení mimo domov a často se již domů nevrátilo ani nespátřilo své rodiče. Z výše uvedeného je patrné, že středověká rodina se v mnohém podobala rodině antické. Vedoucí úloha muže a podřízení úloh ženy v ní přetrvávají, striktní oddělenost mužské a ženské role v rodině, necitlivost k nenarozeným či čerstvě narozeným dětem či vázanost rodiny na majetek. Rodina není pouze jednotkou společenskou, nýbrž i výrobní a výchovnou institucí.¹⁴

Další vývoj poznamenal rozmach ženské emancipace a revoluce v boji za občanskou rovnost. Mluvíme tady o období konce 18. století, kdy dochází ke zlomu a patriarchální pojetí se pomalu začíná rozpadat, je žádána naprostá rovnost muže a ženy a tím je formálně dovršen proces připravovaný již od 12. století. Tento proces však nebyl do dnešní doby ukončen. Novověká industrializace přenesla pracovní místa z rodiny do továren, byla zavedena povinná školní docházka, muž přestával být jediným živitelem rodiny a rodina ztrácela svůj pevný společenský status. Moderní doba lidi osvobodila od starých vazeb na společenskou třídu i na místní komunitu, již nejsou podřízeni vrchnosti či církvi. Nezbytnou daní však bylo rozčlenění do málo souvisejících sfér řízených byrokratickými aparáty.

Rodina si svou výchovnou funkci zachovala jen vůči nejmenším dětem, v té je nezastupitelná a rozhodující pro jejich další vývoj. Rodina se stává útočištěm před veřejným světem, místem pro uspokojování citových potřeb, přerozdělování ekonomických hodnot, místem konzumu a rekreace. Tím nejcennějším co dnes rodina svým dětem předává, již není majetek, ale vzdělání, čímž ovšem úlohu

---

¹⁴ MATOUŠEK, O., Rodina jako instituce a vztahová síť. 1997; 25-27

zprostředkovatele kulturních hodno, zajišťuje nepřímo prostřednictvím školy a současně v konkurenci s masovými sdělovacími a informačními prostředky.¹⁵

Česká rodina prošla v posledních desetiletích zajímavým vývojem. Poválečné období bylo v ČR, podobně jako v jiných evropských státech, z hlediska rodinného chování ve znamení sňatkového boomu, jenž byl doprovázen „baby boomem“. Vzhledem k politickým a ekonomickým poměrům lidé rodinu vnímali jako hlavní oblast seberealizace.

Vývoj moderní rodiny u nás by se dal shrnout do následujících období:

- první období je po druhé světové válce a trvá zhruba do první poloviny šedesátých let. Charakterizuje jí vysoký respekt k rodině jako prakticky jedinému základu jistot ve světě, kde všechny ostatní jistoty selhaly, kde naděje byla otřesena v samých základech. Vystoupila do popředí rodina - semknutí manželů a dětí v prostupující se lásce a důvěře. Za zvláštní zmínku zde stojí fenomén označovaný jako „baby boom“, který znamená strmý nárůst natality a adoraci dítěte - „dítě je králem“,
- druhá fáze nastupuje zhruba v polovině šedesátých let, trvá po léta osmdesátá. Znamená zlom, přináší něco jako „vystřízlivění“ z předchozího opojení hodnotami rodiny. Začíná se dařit – otevírají se horizonty uplatnění, kariéry, blahobytu, nových a dalších možností, za kterými je lákavé jít. Rodina už nemusí být jen spolehlivým zázemím a jedinou jistotou, ale také brzdou či zátěží. Natalita postupně, posléze strmě klesá. Žena vstupuje do zaměstnání, usiluje o vyšší a nejvyšší vzdělání a také jako muž touží po kariéře. Aktuálními tématy se stává antikoncepce, redukce počtu dětí v rodině, podrobení dítěte přípravě na úspěšnou profesní dráhu. Rodina je postupně zpochybňována, stále častěji se prosazují rozvody, zakládání druhé a třetí rodiny,
- třetí fáze trvá dodnes, bývá charakterizována označením „postmoderní rodina“. Rodina ve svém dosavadním významu a funkci samozřejmě existuje a bude

---

¹⁵ MATOUŠEK, O., Rodina jako instituce a vztahová síť. 1997; 28-30

existovat nadále, ale stále více se stává jen jednou z možností vedle dalších okolnostmi vynucených či volených alternativ soužití a péče o děti.¹⁶

Charakteristickým znakem československé rodiny v druhé polovině 20. století byl dle Krause a Poláčkové fakt, že se jednalo především o manželskou rodinu. Společenskou normou a požadovaným atributem společného života partnerů bylo uzavření manželství. Moderní rodina, tvořená párem rodičů a dětmi, bývá sociology rodiny nazývána též rodinou nukleární.

Padesátá léta byla dle Možného jakýmsi „*retročasem*“, tzn. rodina se, jakoby pokusila obnovit své centrální postavení ve společnosti i svou tradiční vnitřní harmonii, pevnou hierarchii a funkční uspořádanost, která žila ve společnosti jako norma, i když v realitě snad ani neexistovala. Od konce padesátých let ženy hromadně opouštějí domácnost a profesní kariéra se pro ně stává stejně důležitou jako pro muže. V průběhu šedesátých let v západní Evropě, v USA i u nás dospívají a vstupují do společnosti mladí lidé narození těsně po druhé světové válce.¹⁷

Tradiční rodina přispívala ke stabilitě společnosti i tím, že výběr manželského partnera nebyl v rukou těch, kdož zakládali rodiny v novém pokolení, nýbrž byl v rukou jejich rodičů. Křesťanství pojímalo manželství jako instituci, která je těmi, kdož byli jednou sezdáni, nezrušitelná. Za trvalost rodiny ručila náboženská víra svou nejvyšší autoritou - Co Bůh spojil, člověk nerozděluj! Prohlubující se dělba práce a rozvoj speciálních institucí vyvlastnily rodině řadu jejích tradičních funkcí. Tam, kde byla rodina kdysi nezastupitelná, nastoupili specialisté a formální organizace. Od poloviny sedmdesátých let začala v zemích našeho civilizačního okruhu padat porodnost jako kámen a dnes je v mnoha z nich rodina s jediným dítětem jejím nejčastějším typem. Není možné přehlížet ani fakt, že s tím, jak se zúžil prostor reprodukčního chování v sociálním prostoru, nabývají na legitimitě a na významu jiné typy domácností, od nejrůznějších typů nesezdaného soužití a sezdaného nesoužití přes programový život mimo rodinné svazky či manželství po soužití homosexuálů a rodiny lesbiček s adoptovaným dítětem.¹⁸

---

¹⁶ HELUS, Z., Dítě v osobnostním pojetí. 2009; 71

¹⁷ MOŽNÝ, I., Rodina a společnost. 2008; 20

¹⁸ MOŽNÝ, I., Rodina a společnost. 2008; 22

1.3 Funkce rodiny

Na rodinu v dnešní společnosti stále vzrůstají nároky a požadavky a důsledkem je, že své funkce plní jen nedostatečně. Současná doba však posílila význam rodiny jako útočiště před veřejným světem. Zejména v sociálně slabém prostředí rodina často vystupuje jako jediný opěrný bod, kam se její členové, především děti, mohou uchýlit.

Rodina se pohybuje v určitém společenském prostoru, její funkce nezůstávají v průběhu dějinného vývoje strnulé a neměnné. Jejich obsah se proměňuje, některé funkce ztrácejí svůj původní význam, přetvářejí se, mizí, zužují se či naopak rozšiřují. Podle Parsona vedla strukturální diferenciaci rodiny, tj. změna široké rodiny v rodinu „nukleární“, také k její funkcionální specializaci. Rodina ztratila v tomto procesu řadu svých funkcí, ale uchovala si dvě základní: funkci prvotní socializace dětí a emocionálně psychologické stabilizace osobnosti dospělých. Řadu funkcí rodiny převzal v průběhu vývoje moderní společnosti především stát.

Jednotná sociologická teorie rodiny dnes neexistuje, stejně jako neexistuje jednotná „rodina“. Domácnosti konstituované manželským párem s dětmi (což se tradičně chápe jako rodina) tvoří dnes v Evropě jen asi čtvrtinu ze všech domácností a z textů publikovaných v sociologii rodiny nepojednává o klasické nukleární rodině snad ani ta jedna čtvrtina.

Funkce rodiny tedy jsou:

- *biologicko-reprodukční funkce* – má význam jak pro společnost jako celek, tak také pro jedince, kteří rodinu tvoří. Společnost pro svůj zdárný rozvoj potřebuje stabilní reprodukční základnu, proto je také v jejím zájmu, aby se rodil takový počet dětí, který tyto perspektivy naplní. Podle současného trendu ve většině vyspělých zemí je dítě často vnímáno jako překážka v profesním růstu a vlastní seberealizace obou rodičů a v rodinách s nižšími příjmy pak také jako přepych. Stále více partnerů plánuje pouze jedináčka, a dokonce přibývá případů, kdy mladí lidé vůbec neuvažují o tom, že by přivedli na svět dítě nebo se ženy stávají matkami v pozdějším věku, než to bylo obvyklé dříve,

- *sociálně-ekonomická funkce* – rodina je chápána jako významný prvek v rozvoji ekonomického systému společnosti. Její členové se zapojují do výrobní i nevýrobní sféry v rámci výkonu určitého povolání a současně se rodina sama stává významným spotřebitelem, na němž je značně závislý trh. Ekonomická funkce dnes zaznamenala určitý posun ve směru návratu k podobě rodiny, která představuje samostatnou ekonomickou (výrobní, obchodní) jednotku, tedy rodinnou firmu. Dnes již opět existuje řada rodin, které jsou takovými jednotkami nebo tak fungují alespoň částečně (rodinný podnik provozují vedle svého hlavního zaměstnání),
- *funkce ochranná (zaopatřovací, pečovatelská)* – zde lze také zaznamenat jisté změny. Tato funkce spočívá v zajišťování životních potřeb (biologických, hygienických, zdravotních) nejen dětí, ale všech členů rodiny. Před rokem 1989 přejímal u nás tuto funkci zčásti stát (důchodové, nemocenské pojištění, domovy důchodců, léčebny pro dlouhodobě nemocné, ozdravovny, povinné preventivní prohlídky, apod.). Po roce 1990 je rodina znovu na této funkci více zainteresována a očekává se od ní větší spoluúčast na jejím plnění (např. pacienti jsou z nemocnic propuštěni do domácího ošetřování dříve než v minulosti, pacient má vyšší finanční spoluúčast na zdravotní péči apod.),
- *socializačně-výchovná funkce* – rodina je první sociální skupinou, která učí dítě přizpůsobovat se životu, osvojovat si základní návyky a způsoby chování běžné ve společnosti. Důležitou úlohou socializačního procesu v rodině zůstává příprava dětí a mladistvých na vstup do praktického života. Prodlužuje se doba, kdy vedle sebe žijí tři generace, a proto vzrůstá i dosah socializačního působení dětí a mládeže na rodiče i prarodiče v užší i širší rodině. Někdy se snaží rodiče přesunout odpovědnost za výchovu na školu a očekávají, že škola napraví případné chyby způsobené nevhodnými výchovnými styly. Dítě od narození a po celou dobu života v rodině přijímá velmi široké spektrum nejrůznějších informací a aktivně je zpracovává v souladu se svými přirozenými vlohami, biologickými a psychickými potřebami, se svými zkušenostmi, ale i s hodnotovými orientacemi a vzory, jimiž jsou pro dítě především rodiče a starší sourozenci. Dítě v socializačním procesu tedy nezůstává pasivním článkem, uplatňuje také svou vůli, své zájmy, přání, orientace. Proces socializace se realizuje vždy jako činnost osobního působení členů rodiny navzájem (resp. především na dítě), včetně kladných a záporných vlivů a vzorů.

V jeho obsahu se zrcadlí společenské vztahy – ekonomické, politické, sociální, národnostní a jiné, a to jak současné, tak do určité míry i minulé,

- *rekreace, relaxace, zábava* – aktivity tohoto typu se týkají všech členů rodiny. Jak plní tuto funkci rodina, se projeví např. v tom, do jaké míry tráví všichni členové rodiny pohromadě volný čas, jakým zájmovým činnostem se věnují, jakým způsobem tráví dovolené apod.,
- *emocionální funkce rodiny* – je zásadní a nezastupitelná. Žádná jiná instituce nedokáže totiž vytvořit podobné a tak potřebné citové zázemí, pocit lásky, bezpečí a jistoty. Lze však sledovat transformaci úrovně a kvality, v jaké se rodina s požadavky této funkce vypořádává. Od 90. let minulého století lze u nás v důsledku všech změn pozorovat, že přibývá rodin, které tuto funkci (z důvodu rozvodů, dezintegrace, zaneprázdnění atd.) plní jen s velkými obtížemi resp. neplní téměř vůbec. Narůstá dětí citově deprivovaných, nebo i týraných.¹⁹

Rodina byla až do 18. století v Evropě společenstvím, které své členy zajišťovalo ekonomicky, poskytovalo jim vzdělání a péči v době nemoci či ve stáří. Rodina byla natolik samozřejmým prostředím, že se o ní nevedl téměř žádný významnější diskurs. Současně bylo téměř nemožné mimo společenství rodiny přežít. Neženatí muži a neprovdané ženy žili v rodinách jako strýčkové a tety. Kdo v rodině nežil, byl člověkem nepříslušným, jak říkal středověk, takže měl blízko k postavení na okraji společnosti.

Původní komplex funkcí rodiny se tenčí – některé z nich postupně slábnou, i když úplně nemizí; od konce 19. století v Evropě některé z jejich tradičních funkcí začal přebírat vznikající sociální stát. V současnosti má v západní civilizaci rodina zejména tyto funkce:²⁰

- *podporování socializace-vychovávání dětí,*
- *vztahovou podporu dospělých lidí,*
- *ekonomickou podporu všech členů.*

V obou prvních případech funkcí patrně nebude rodina zastupitelná nikdy. Od starověku až do současnosti bylo podniknuto mnoho pokusů vychovávat děti

¹⁹ KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. et al. Člověk, prostředí, výchova. 2001: 79

²⁰ MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H., Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny. 2010; 13

v jiném než rodinném prostředí. Tyto pokusy ukázaly nenahraditelnost rodiny. Psychologové Langmeier a Matějček se dlouhodobě zabývali nepříznivými účinky ústavní péče na děti. V šedesátých letech 20. století se začali dlouhodobě studovat mimo jiné i děti vychovávané v ústavech, které měli ve všech sledovaných znacích sociálního fungování horší výsledky než skupiny srovnávací. Český materiál potvrzující kriminogenní působení ústavní výchovy publikovalo Ministerstvo vnitra ČR (Gjuričová a kol., 2007). Podle něj více než polovina dětí, které v ČR opustili dětské domovy a podobná ústavní zařízení, spáchá v době do jednoho roku od propuštění nebo i po delším časovém úseku nějaký trestný čin. Děti vyrůstající v ústavech mají špatnou schopnost empatie k druhým lidem, neorientují se dobře v interpersonálních vztazích, často neumějí řešit konflikty bez agresivity, mají nízké sebehodnocení, hůře se orientují v morálních normách a v hodnotových dilematech. Čím je dítě mladší, tím jsou tyto nepříznivé účinky dlouhodobého pobytu v ústavním prostředí silnější.²¹

1.4 Typy rodiny

Jak již bylo uvedeno výše, lze na rodinu nahlížet z mnoha různých úhlů. Někteří autoři rodinu posuzují podle její funkčnosti, jiní se věnují aspektu, z jaké pocházíme a dále rodině, kterou sami zakládáme. Dalším kritériem pro možné členění rodiny může být velikost, struktura, úplnost, teritoriální umístění či to, zda její členové jsou spojeni pokrevním či jiným poutem.

Pokud tedy hovoříme o rodině *orientační (primární)*, máme tím na mysli rodinu, v níž jedinec vyrůstá, ze které vzešel, naopak rodina *prokreační (sekundární)* je taková, kterou sami zakládáme. Charakteristickým znakem československé rodiny v druhé polovině 20. století bylo to, že se jednalo především o *manželskou* rodinu, přičemž uzavření manželství bylo požadovaným atributem společného života partnerů a společenskou normou. Dnešní moderní rodina tvořená párem rodičů a dětmi je sociology nazývána rodinou *nukleární* nebo *atomární*. O rodině *rozšířené* hovoříme v případě rozšíření rodiny nukleární o blízké příbuzné, prarodiče, tety, strýce a ostatní příbuzné. Z hlediska existence či přítomnosti obou rodičů v rodině rozlišujeme rodinu *úplnou* či *neúplnou*.

---

²¹ MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H., Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny. 2010; 14

V dnešní době několika posledních let se objevuje ještě jeden nový typ rodiny či rodinného soužití nazývaný *sešívaná rodina*, popř. *patchwork family*. Česká sociologie tento typ nazývá spíše rodinou *znovusloženou* či *rekonstruovanou*. V tomto případě máme na mysli rodinu, kde tradiční genetický trojúhelník matka – otec – dítě stále častěji doplňují další lidé. Macechy a otčímové tam byly vždycky, většinou však proto, že jeden z vlastních rodičů zemřel. Teď se na výchově podílí všichni společně a dítě dnes musí poslouchat tři nebo čtyři dospělé současně. Techniky umělé reprodukce to dál komplikují a v rodině hrají najednou roli další lidé, i když třeba anonymní – dárci spermatu nebo vajíček. Sociologové si všímají, že v tomhle zmatku biologické vazby ztrácejí na významu a zvyšuje se důraz na sociální stránku rodičovství. Srůstání „*druhé party*“ je velmi těžké a dle psychologů trvá minimálně dva roky, než si na sebe členové zvyknou a dá se vůbec hovořit o rodině.²²

Dalším kritériem při rozdělení rodiny je plnění či neplnění jejích jednotlivých funkcí. Z tohoto pohledu hovoříme o rodině, *funkční*, *afunkční* či *dysfunkční*, přičemž:

- o *funkční rodině* hovoříme při plném fungování a plnění všech svých základních funkcí,
- *afunkční rodina* si občas neplní jednu či několik svých funkcí, které ale nenarušují plynulý život rodiny a zásadně negativně neovlivňují vývoj dítěte,
- v případě *dysfunkční rodiny* hovoříme tehdy, pokud v ní dochází k vážným poruchám, zásadně je narušován proces socializace dítěte a dochází k vnitřnímu rozkladu rodiny.

Tvář současné rodiny poznamenala celá řada důležitých momentů a skutečností:

- množství funkcí rodiny převzaly jiné sociální instituce, v plné kompetenci rodiny zůstaly pouze některé z nich,
- oblast zakládání rodiny ztrácí svoji ritualizovanou podobu, vytváření manželských rodin je tak provázeno značnou volností, legalizace partnerského soužití není nutnou podmínkou rodinného života, zvyšuje se podíl rodin založených na soužití partnerů bez uzavření manželství,

---

²² VRÁNKOVÁ K., Časopis RESPEKT č.4/2011; 54

- snižuje se stabilita rodiny, v posledních desetiletích z řady důvodů objektivních (emancipační proces, nárůst ateismu) i subjektivních (manželské svazky jsou zakládány především na emotivní bázi), dochází k nárůstu rozvodovosti. Přibližně 40% manželství dnes končí rozvodem, většina rozvádějících se manželství má děti,
- mění se celková struktura rodiny, klesá nejen počet dětí v rodině, ale omezuje se také vícegenerační soužití, narůstá počet osob žijících v jednočlenných domácnostech,
- rozvoj zaznamenává antikoncepce a plánování rodičovství, ubývá „nechtěných“ těhotenství, přičemž postoje k umělému přerušení těhotenství jsou značně liberální,
- prodlužuje se délka života a tím i trvání rodiny po odchodu dětí, delší je též doba, po kterou žijí rodiče s dětmi ve společné domácnosti, vzrůstá tak socializační dosah mladé generace na starší příslušníky rodiny,
- k proměnám dochází v organizaci rodinného cyklu, rodiči se stávají osoby ve vyšším věku, děti se začínají rodit teprve po určité době trvání manželství či partnerského soužití, prarodiči se tak stávají stále starší osoby, které jsou však vzhledem ke změnám v důchodové praxi velmi často ještě zapojeny do pracovního procesu, zvyšují se nároky na čas rodičů strávený v pracovním procesu, v důsledku toho se zkracuje čas strávený s dětmi a ostatními členy rodiny. Nerespektování dočasných priorit času rodiny je závažné zejména v rodinách s malými a předškolními dětmi. Vedle nedostatku času vyvstává též problém způsobu jeho trávení, problém „kvality času“. V této situaci vzniká například otázka užívání médií v současných rodinách,
- přibývá dvoukariérových manželství v důsledku růstu vzdělanosti a kvalifikovanosti a tím i zaměstnanosti žen.²³

Typologií rodin existuje celá řada, většinou jsou rodiny rozlišovány podle strukturálních a strategických vzorců. V klasické práci D. Kantora a W. Lehra *Inside the family: Toward a theory of family process* (1975) jsou rozlišeny tři základní typy:

---

²³ KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. et al. Člověk, prostředí, výchova. 2001: 83

- *uzavřený rodinný systém* – tento je typický pevnými strukturami jako vztažnými body pro řád a změnu (rigidní prostor, pravidelný čas a stálá energie),
- *otevřený rodinný systém* – změna a řád vyplývají z interakce relativně pevných, ale vyvíjejících se rodinných struktur (pohyblivý prostor, proměnlivý čas a pružná energie),
- *náhodný (nepravidelný) rodinný systém* – všechny struktury jsou nestabilní (rozptýlený prostor, nepravidelný čas a fluktuující energie).²⁴

Typologie rodin slouží především k utřídění nepřehledné a proměnlivé oblasti, jakou představují rodiny; slouží nejvíc k didaktickým účelům. Složitost v typologii rodin je záměrně zjednodušena a redukována, čímž přispívá k lepšímu pochopení a porozumění dané problematice. Je důležité, abychom za jednotlivými typy rodin vždy viděli neopakovatelnost a unikátnost každého rodinného systému. Mezi jednotlivými vyhraněnými typy rodin předpokládáme existenci řady nevyhraněných či přechodových a smíšených typů, takže většina rodin se v podstatě k „čistým“ typům nedá přiřadit. Především vždy záleží na zvolených kritériích, podle kterých budeme jednotlivé rodiny dělit.²⁵

Význam rodiny především tkví v zásadní roli, kterou zastává v procesu zespolečňování lidského individua, v procesu socializace jedince. Klíčová role rodiny je spojena s funkcí společenského dědění neboli předávání návyků nutných pro orientaci v poznávacích stereotypech důležitých pro regulaci zachování hodnot a norem, přičemž veškeré aspirace, hodnoty, návyky, symboly, stereotypy a normy jsou spojeny se sociální pozicí. Opětovné obsazení takové pozice v další generaci je považováno za jednu z hlavních funkcí rodiny. Základ osobnosti se přitom tvoří nejspíše již v předškolním věku, tj. do šesti let věku dítěte. V tomto období prochází jedinec tím nejintenzivnějším vývojem. K. D. Ušinskij vyjádřil názor, že **to, co uložíme do povahy dítěte do pěti let, zůstane zde již natrvalo a stane se jeho druhou přirozeností, co si člověk osvojí později, již nemá takovou hloubku.**²⁶

²⁴ SOBOTKOVÁ I., Psychologie rodiny. 2001; 50

²⁵ SOBOTKOVÁ I., Psychologie rodiny. 2001; 51

²⁶ INTERNET; <http://rudolfkohoutek.blog.cz/0911/rodina-dulezita-socialni-determinace-vyvoje-psychiky-a-osobnosti>

2. VÝCHOVA A ROLE V RODINĚ

Stejně jako s rodinou setkáváme se i s výchovou v lidské společnosti již od pradávna a stejně je na ni možno nahlížet z různých pohledů. Pro lidskou společnost je výchova právě tím aspektem, který ji podstatně odlišuje od ostatních. Následující část textu je věnována výchově, vysvětlení pojmu výchovy, její definici, typům výchovy. Dále pak rolí jednotlivých členů rodiny, rolí matky, otce, sourozenců a prarodičů, které jsou v jistém ohledu všechny nezastupitelné a velmi důležité.

2.1 Výchova

Její vznik je vysvětlován biologickými, psychologickými a především sociálními okolnostmi. Podle biologů je výchova jako soustavná péče o potomstvo charakteristická mnoha živočišným druhům, přičemž její determinace je genetická. Sociologie zdůrazňuje především sociální okolnosti, jako jsou sociální komunikace, potřeba kooperace v pracovním procesu a život v organizované skupině, které si přímo vyžadují soustavnou a dlouhodobou přípravu jedince jako člena odpovídající sociální jednotky. Tato příprava nejprve probíhala živelně, nicméně časem se *institucionalizovala*, vznikaly školy a jiná zařízení, v nichž působili profesionální vychovatelé a učitelé.

Jednotný charakter výchovy v době prvobytné společnosti byl určován především skupinovým způsobem života, společnou prací i společenstvím základních prostředků, přičemž první diferenciací byla spojena s dělbou práce. Muži byli vychováni pro lov, boj a stavební práce, ženy k základním domácím činnostem. S rozpadem prvobytné společnosti souvisí počátky diferenciací sociální, kdy vědomosti a tělesná zdatnost se stávají základními nástroji nadvlády a dominují v přípravě mládeže z řad vládnoucích vrstev. Pro nejnižší vrstvy se tak výchova na dlouhou dobu omezuje na přípravu pracovní a na morální ukázněnosti. Tato sociální diferenciací byla rozšířena především v zemích východu, Egyptě, Mezopotámii a Persii, ve kterých se poprvé setkáváme se školami zřízenými při chrámech a panovnických dvorech.²⁷

---

²⁷ JÚVA, V. SEN. & JUN., Stručné dějiny pedagogiky. 2007; 11

Proces výchovy probíhá na pozadí socializace, jejíž je součástí. Z tohoto důvodu je třeba počítat s vlivy všech faktorů, které na tento proces působí a respektovat je. Jedná se o vlivy spontánně působící a stejně tak i genetické dispozice vychovávaného jedince. Osobnost člověka se vyvíjí a utváří právě pod vlivem zmíněných faktorů, přičemž nejdůležitější pro to, aby byla výchova účinná, je respektování celkového vývoje jedince. Výchovu lze tedy chápat jako cílevědomé a záměrné působení na osobnost člověka s cílem dosáhnout pozitivních změn v jejím vývoji.²⁸

Častokrát ve svém životě užíváme slovo výchova, vychovávat, nevychovaný a podobně. Co si ale představit pod pojmem výchova? Jednou z nejfrekventovanějších definic výchovy je asi tato následující. *Výchova* je cílevědomé a záměrné vytváření a ovlivňování podmínek umožňujících optimální rozvoj každého jedince v souladu s individuálními dispozicemi a stimulujičích jeho vlastní snahu stát se autentickou, vnitřně integrovanou a socializovanou osobností.

Toto pojetí výchovy má několik důležitých zásad a typických rysů:

- zasazení výchovy jako cílevědomého a záměrného působení na jedince do širších kontextů, zejména se spontánním formováním osobnosti,
- budování zkušenostního základu nejen kognitivně, ale i emocionálně podloženého,
- vytváření vlastního uceleného obrazu světa ve vědomí každého jedince a ujasnění vlastního místa v něm,
- nezastírat rozporuplnost a konfliktnost světa před vychovávaným dítětem, čili neřešit všechny konflikty za děti, ale nechat je učit samo rozhodovat z alternativ,
- upevňování autenticity člověka, vytváření prostoru pro individuální rozvoj vnitřních sil člověka, které mu umožňují seberealizaci,
- zaměřenost na integraci osobnosti,
- vedení jedince k sebepoznávání, na jehož základě se člověk může stát subjektem vlastního formování,
- směřování k vyšším hodnotám, pochopení svého místa na zemi,

---

²⁸ PELIKÁN, J., *Výchova jako teoretický problém*. 1995; 65

- respektování tendence jedince po svobodě, přičemž toto právo přiznáváje všem ostatním lidem,
- prevence konformity, rozvojem intelektu, výchovou k sebeovládání, rozvojem emocionality.²⁹

2.2 Typy výchovy

Přestože mají všechny rodiny společné určité základní prvky, liší se především přístupem rodičů k dětem. Velmi důležité je zda děti od rodičů dostanou určitou svobodu ve svém rozhodování a je také podstatné, jak děti s touto důvěrou posléze naloží. Většina těchto vzorců je víceméně v rodině zakořeněná a je přebírána z minulých generací.

Mezi základní typy výchovy či působení na jedince v rámci rodiny patří tři základní styly, *autoritářský styl*, *liberální a demokratický*, přičemž:

- pro *autoritářský* styl výchovy je typické užívání příkazů, zákazů, je potlačována samostatnost dítěte, naopak je vyžadována naprostá poslušnost a využívány jsou tresty při neuposlechnutí,
- *liberální* styl, který lze též nazvat výchovou bez hranic, je takový, kde rodiče nestanoví žádná omezení, nejsou nastaveny limity a mantinely, dítě neví, co ještě může, co je přípustné a co nikoli,
- *demokratický* styl je nejvhodnější, vede dítě k samostatnosti, zodpovědnosti a do dětí je vkládána důvěra, mají značnou svobodu a jsou samostatní s ohledem na jejich věk a možnosti.

V samotné výchově dochází samozřejmě k promísení výše popsaných stylů, nikdy se s jistotou nedá hovořit o jednom čistém a vyhraněném uplatňovaném výchovném stylu ze tří výše uvedených. Některé prvky z daných stylů jsou buď záměrně či nevědomky potlačovány či upřednostňovány. Prvotní vliv rodičů na dítě je bezesporu nejdůležitější a užívaný styl si nejspíše přebere dítě i do své prokreační rodiny, nicméně co je daleko důležitější a pro samotné dítě stoprocentně nezbytné, je

---

²⁹ PELIKÁN, J., *Výchova jako teoretický problém*. 1995; 36

láska rodičů, která je dětem projevována. I zde je třeba zdůraznit, že přehnaná míra, byť nejlépe míněné lásky, není pro zdravý vývoj dítěte to nejlepší. I láska v přílišné míře může vytvořit spoustu problémů dítěti v době, kdy začne opouštět hnízdo a vydávat se ven, poznávat svět. Není zdravá přílišná závislost rodičů na svých dětech.

Vedle výše popsaných typů výchovy existuje i mnoho výchovných metod, které mohou a mají neblahý vliv na zdravý rozvoj jedince. Takové nesprávné výchovy existují čtyři základní typy. Jedná se o výchovu *typu nepřijetí dítěte*, *hypersocializující výchovu*, *egocentrickou a autokratickou*, přičemž:

- *výchova typu nepřijetí* může mít ještě několik různých variant, kdy se může jednat o nepřijetí pohlaví dítěte, narozené dítě může být nechtěné, neplánované, dítě se může narodit s nějakým postižením či handicapem. Toto může ovlivnit, jak vztah rodičů k dítěti, tak samotný proces výchovy. V těchto případech může být výchova příliš tvrdá až tyranská, může přerůst v nezáměr o dítě, jeho ironizování, přehlížení, s čímž poté souvisí možné problémy dítěte, jako jsou úzkost, nízké sebevědomí, komplexy méněcennosti s laxním přístupem k životu,
- *výchova hypersocializující* je nejčastější v rodinách s jedním dítětem, v rodinách dítěte narozeného starším rodičům, nebo tam, kde se narodí dítě postižené či nějak nemocné. V těchto případech se objevuje ze strany rodičů přehnaná péče, upnutí se na dítě, snaha být nejlepším rodičem na světě, poskytnout potomkovi jen to nejlepší a v nejvyšší míře, odstraňovat mu z cesty veškeré překážky. Ve značné míře dochází k uplatnění vlastních aspirací do dítěte, to je pak zahlcováno obrovským množstvím informací a jeho přetěžování, což následně paradoxně vede k neúspěchu a snižujícímu se sebevědomí dítěte,
- *výchova egocentrická* se v některých momentech shoduje s předchozím typem, dítě se stává středem veškeré pozornosti rodiny a naopak má pocit o své výjimečnosti. Rodiče se v tomto případě pro dítě obětují, podřizují mu vše. Dítě je zvyklé, že se mu a všichni podřídí, což má za následek jeho velké problémy a vystřízlivění při prvním opuštění rodiny a vstupu do nového prostředí, mateřské či základní školy, skupiny vrstevníků apod.,

- *autokratická výchova*, která se objevuje nejen u nechtěných dětí, ale i jako cílený výchovná záměr tam, kde je rodič ve svém výchovném prostředí nejistý a tuto nejistotu zakrývá tvrdostí.³⁰

2.3 Role matky v rodině

Stejně jako je každý člověk zařazen do určité role v celkovém kontextu společnosti, je tomu tak i v rámci rodiny. Rodič je v roli, od níž je společností očekáváno, že bude poskytovat dětem potřebnou péči v nejvyšší možné míře, že bude emočně i sociálně zralý, ekonomicky nezávislý apod. Problém v rodině a potažmo v samotném procesu výchovy a socializace jedince může nastat v případě, že dospělý jedinec není schopen nebo ochoten svoji roli zastat, přijmout ji a ztotožnit se s ní. Tyto problémy mohou být také zapříčiněny rostoucím počtem rolí, které musí dospělý člověk splnit (role zaměstnance, manžela nebo manželky, rodiče, strýce, prarodiče apod.), což pro nevyzrálé jedince může být neřešitelný problém s nepříznivým dopadem na fungování celé rodiny.

Samotné postavení ženy – matky v rodině bylo popsáno v rámci vývoje rodiny v první kapitole této práce. Co se týče postavení ženy v rodině, jak jej vidíme v současné době, je třeba předznamenat, že to nemá vůbec jednoduché. Konečné zrovnoprávnění rolí ženy a muže nebylo stále dokončeno. Žena tak stále zaujímá tu podřadnější roli. Na rozdíl od minulosti opustila domov a začala sama vydělávat a budovat svoji kariéru a na další úvazek si plní úlohy, kterou plnila předtím. O to je její role v moderní době ještě náročnější a o to méně je ceněna. Naprostá většina žen však bere svoji roli s naprostou samozřejmostí, stejně jako bere za samozřejmost, že se podílí na ekonomické situaci rodiny. Společnost však i přesto posuzuje rodinu stále spíše podle společenského statusu muže – otce rodiny.

Zaměstnání jako převažující způsob produkce statků a obživy člověka a jeho rodiny není tak starý jako rodina sama. V historii se objevilo teprve relativně nedávno a víceméně úplné ztotožnění zaměstnání s prací se ustavilo až nedlouho po průmyslové revoluci. Ženy v globále zaujímají zhruba polovinu lidstva na naší planetě

---

³⁰ PELIKÁN J., *Výchova jako teoretický problém*. Ostrava: Amosium servis. 1995; 182-187

a téměř dvě třetiny všech odpracovaných hodin jsou jejich zásluhou. Podstatou odborné debaty na toto téma je slučitelnost mateřské a zaměstnanecké role ženy – matky. Již od první poloviny minulého století byly v rámci veřejné debaty na toto téma formulovány tři postoje k zaměstnanosti vdaných žen.

První, *konzervativní* stanovisko prosazovalo názor, že vdané ženy by neměly pracovat, zvláště pak ne matky, což v zásadě znamená, že jsou děvčata v rodině vychovávána zcela odlišně než chlapci. Dívky jsou vedeny k domácnosti do té doby, než se provdají a chlapci naopak směřování k opuštění rodinného hnízda a etablování se ve světě zaměstnání.

Druhé stanovisko, *nekonzervativní*, považuje za samozřejmou práci jen žen bezdětných, a to za předpokladu, že než se tato provdala, získala kvalifikaci k nějakému zaměstnání.

Třetí a poslední přístup, tzv. *egalitární*, vychází z názoru, že žena, která se věnuje péči o narozené děti, nemůže již nikdy dohnat ztrátu oproti muži, kterou při této péči nabrala a je tudíž *odsouzena* k méně ohodnocené a společensky ceněné práci. Tento handicap je neslučitelný s nárokem na rovnost životních šancí. Nicméně z důvodu samozřejmostí jako jsou těhotenství, porod či kojení, není možné tuto otázku spravedlivě vyřešit.³¹

2.4 Role otce, sourozenců a prarodičů v rodině

Otec má v rodině stejně jako matka své nezastupitelné místo, protože dítě pro plný a harmonický vývoj své osobnosti potřebuje lásku a porozumění, a to obou rodičů. Nicméně v poslední době ztrácí jeho role na významu tím, že matka se s ním podílí na ekonomickém zajištění rodiny, spousta dětí se rodí mimo manželství, velké množství matek žije osaměle s dítětem, v naprosté většině rozhodne při rozvodu manželství soud o svěření dítěte do péče právě matce, což se jeví jako samozřejmější a přirozenější.

Vývoj otcovy role se postupně měnil s proměnami ve společnosti. V dávných antických dobách měl otec právo dítě prohlédnout a rozhodnout, zda zůstane na živu

---

³¹ MOŽNÝ, I., Rodina a společnost. 2008; 181-183

a bude pro rodinu přínosem nebo mohl rozhodnout o jejich zabití či prodeji do otroctví. Práva matky téměř neexistovala a její role byla značně omezená. S postupem času docházelo k jistému srovnávání obou rodičovských rolí, kdy otec častěji rodinu opouštěl z důvodu jejího hmotného zajištění. Na tomto se s ním začala podílet žena, která v souvislosti s emancipačními snahami získávala na své důležitosti. Za tradiční podobou otcovství se mimo zajišťovací, pečovatelské a ochranné role, skrývala i výchova k morálce, hodnotám a společenskému chování.

Tyto role postupem století ztrácely na významu, přičemž v současné době je role otce zcela jiná. Zásadním zlomem byla jako i v jiných případech průmyslová revoluce. Současný otec si teprve začíná uvědomovat svoji skutečnou roli a podíl jak na výchově, tak i na celkové péči o děti a domácnost, začíná v souvislosti s tímto projevovat své emoce a více se v organizaci společenského a kulturního života rodiny angažuje. Dnes již není takovým překvapením, jestliže na rodičovské dovolené zůstane právě otec a pečuje o své potomky, zatímco žena dochází do zaměstnání a plní roli živitelky. Také je zcela nepochybné, že dnešní otec již nepůsobí z mocenské pozice, jako tomu bylo v dobách minulých. Otec hraje v intelektuálním vývoji dítěte významnou roli, kdy pro něj zajišťuje pocit bezpečí, nenásilně jej uvádí do společnosti dospělých. Tím, že se otec také více zapojuje do učebního procesu dítěte, zlepšují se tím i jeho výsledky ve škole.

Ve vztahu k rodinným rolím si jsou muž i žena daleko více podobní než v minulosti. Ženy získaly přístup ke vzdělání, ke svobodnému rozhodování, možnosti vybudovat vysokou odbornost, prestiž a sociální status. Samostatnou otázkou otcovy role v rodině nastává v situaci, kdy otec podniká, domů se vrací, až jdou děti spát či už spí, kdy již mají všechny svoje každodenní rituály za sebou, pohádky a čtení se ote prakticky netýká. Jeho pozice je omezena pouze na získávání či udržování hmotných statků, stimulaci dětí cestou drahých dárků či peněz. Někdy se stává, že podnikání a rozvoji rodinného podniku obětují svůj veškerý čas oba rodiče a jejich původní rodičovské role přebírají v tom lepším případě prarodiče, v tom horším úplně cizí lidé, kteří to dělají za úplatu. Zůstává pak otázkou, co je pro dítě v rodině horší, zda nepřítomnost takto vytíženého otce či přítomnost otce předstírajícího zájem a péči, ale v podstatě nefungujícího. Naštěstí však v dnešní době zaznamenáváme v tomto ohledu zlepšení, kdy se otec stále více angažuje ve výchově a péči o děti, vrací se alespoň zčásti

jeho důležitá role v rámci rodiny, přičemž on sám si svoji důležitost a nezastupitelnost začíná uvědomovat.

S tím, jak pozice a role otce v rodině získává opět na významu, dochází naopak k poklesu vlivu prarodičů a jejich celkového kontaktu s mladou rodinou a jejími dětmi. Dnešní babička s dědečkem jsou poněkud v jiné situaci, než byli prarodiče v minulosti. Česká platná legislativa se zabývá rodinou a zákonným vztahem pouze rodičů a jejich dětí, nikoli prarodičů s vnoučaty. Z právního hlediska tedy prarodiče do rodiny nepatří. Takto tomu v minulosti rozhodně nebyvalo. Nejen, že prarodiče v širší rodině přímo žili, ale také se významným způsobem podíleli na výchově a péči dětí svých dětí. Jejich přístup k dětem, vnoučatům, byl daleko klidnější, serióznější a trpělivější než samotných rodičů, kteří si kromě rodičovských rolí, plnili i jiné role.

Stejně jako je potřeba, aby jedinec dospěl k tomu, že je dostatečně zralý pro svoji roli rodiče, tak i pro roli prarodiče je nutné dosažení jisté fáze vývoje osobnosti. Ne každý dospělý člověk je schopen se vyrovnat a ztotožnit se svojí novou rolí prarodiče. Ne každý tedy tuto roli dokáže zastat a naplnit tak, jak je to od něj všeobecně společností a danou rodinou očekáváno. V minulosti bývalo samozřejmé, že děti trávili daleko více času se svými prarodiči, trávili u nich celé prázdniny a svátky. To dnes již zdaleka neplatí, souvisí s tím jednak zvyšování hranice věku pro odchod do důchodu, jednak osobní ambice každého dospělého jedince, mnoho lidí provozuje své podnikání bez ohledu na dosažení důchodového věku, mnoho lidí zůstává v zaměstnání i po jeho dosažení, větší část se také věnuje svým zálibám a koníčkům, na které sami ve svém produktivním věku neměli čas.

Role prarodičů vidím v poskytnutí toho pravého rodinného zázemí pro všechny členy širší rodiny, vlastní děti, jejich děti. Měli by přispívat k rozvíjení harmonických vztahů mezi všemi členy, s otevřenou náručí a sympatiemi přijímat rodiny svých dětí, podporovat je, být nápomocni při pracovním vytížení rodičů, podílet se na volném čase jejich dětí. Děti u nich nalézají větší pohodu, volnost, uvolněné napětí každodenních povinností, jsou zde více rozmazlováni, s čímž však bohužel může docházet ke konfliktům mezi nimi a rodiči. Ty se mohou objevit také v případě, že jsou rodiče příliš pracovní vytížení a přenášejí na prarodiče stále větší množství povinností a úkolů, které jsou jinak za normálních okolností úkoly právě a jen rodičů. Existuje řada činností, které by měli s dětmi provádět a provozovat právě a jen rodiče.

S tím, jak jsou prarodiče stále více zapojováni do každodenního života rodiny, dochází i k více konfliktům vycházejících z rozdílných názorů a přístupů vlivem generačních odlišností. Prarodiče potom mohou značným způsobem zasahovat do samotného chodu mladé rodiny, což může vyvolat řadu dalších konfliktů. Pomoc prarodičů by měla zůstat jen pomocí, nikoli každodenní rutinou a samozřejmostí. Tím kontakt s nimi také ztrácí na nevšednosti a ztrácí se to právě kouzlo a výjimečnost zážitku, a to jak pro samotné děti, tak i pro babičku s dědečkem.

Kromě rodičů a prarodičů přicházejí děti nejčastěji do styku se svými sourozenci. To jsou ihned po rodičích nejbližší osoby, se kterými v životě přicházíme do styku. Zde je důležité si hned od začátku uvědomit, že děti v jedné rodině nezažívají totéž, přestože se k nim přistupuje stejným způsobem. Sourozenecká pozice do jisté míry určuje povahu člověka, zejména v mladé dospělosti, a představuje také dispoziční faktor z hlediska jeho vyhlídek na spokojený partnerský vztah v dospělosti. S. Minuchin zavedl pojem *rodičovské dítě*, což je dítě přetížené nároky péče o mladší sourozence. Tato situace, kdy míra péče o mladší sourozence vyžadovaná rodiči nebo podmínkami, v nichž rodina žije, může pro starší dítě představovat stres. Takovéto dítě se vyskytuje buď ve velkých rodinách, nebo tam, kde jsou rodiče pracovní příliš vytíženi či jsou ve výkonu své rodičovské role jinak handicapováni.³²

Pokud jde o krátkodobou záležitost, nemá to nijak zásadní vliv na dítě, ale pokud je dlouhodobějšího rázu, můžou se objevit problémy jak pro samotné dítě, tak i pro celou rodinu. Starší sourozenci mohou v rodinách, kde z různých důvodů rodiče nestačí na výchovu dětí, zastávat jejich náhradní roli vychovatele a vytvářet náhradní systém podpory. Mohou se tedy stát primárními pečovateli o mladší sourozence v rodině. Zůstává poté další samostatnou otázkou, co tento stav může přinést, zda spíše pozitiva či naopak. Mladší sourozenci vidí mnohdy v těch starších své vzory, což však může mít podobu toho lepšího, nebo naopak znamená pro mladší dítě i pro celou rodinu problém do budoucna. Bývají si v naprosté většině blízcí věkem, rozhodně blíže než s rodiči, z čehož tedy vyplývají jejich podobné názory, postoje či zájmy. Jejich spojenectví hraje v rodině ohromně důležitou roli.

---

³² MATOUŠEK O., Rodina jako instituce a vztahová síť. 1997; 73

V poslední době, kdy tuto hranici lze vysledovat na přelomu 80. a 90. let minulého století, došlo v naší republice ke změnám, které poznamenaly jak společnost, tak i samotnou rodinu, její členy, velikost i strukturu. Nerodí se již zdaleka tolik dětí, což může být zčásti důsledek změny přístupu státu k podpoře rodiny a rodičovství, ekonomickou situací státu, potažmo i každé jednotlivé rodiny a jejích členů, pracovní vytížení rodičů, nedostatek času na své děti, možnosti vzdělávání a s tím související zvyšující se nároky na děti a jejich studijní výsledky. Zvyšuje se počet rodin, kde je z různých důvodů pouze jedno dítě. Jedináčkovi nezbývá nic jiného než vztahovat své potřeby a nároky pouze a jen k rodičům, přičemž jeho povaha je touto pozicí formována podobně, jako by byl v sourozenecké řadě nejstarší. Dnes již neplatí to, že by byli jedináčci rozmazlenější, naopak, stávají se víceméně protěžovanějšími, přetěžovanějšími a více úzkostlivě sledovanými, jsou na ně kladeny větší nároky, které ve větším počtu dětí bývají přeci jen „porcovány“.

Sourozenectví, spojenectví mezi sourozenci, je jedním z významných subsystémů v rámci rodiny. V něm se dítě učí solidaritě na vrstevnické úrovni, formuje roli partnera, kterou bude později zastávat vůči spolužákům, přátelům, partnerům v lásce, případně i vůči manželskému partnerovi. Sourozenci si jsou většinou velmi blízcí, nicméně jsou však navzájem odlišní. Každý z nich má jiné vlastnosti, sklony a předpoklady, ale žijí mezi stejnými lidmi, v určitých stejných vazbách a stejném prostředí. Může se mezi nimi objevovat jistá dávka soupeření či rivality, ale také může jejich vztah položit slušný základ pro toleranci, solidaritu, spolupráci, lásku či respektování názorů a postojů jiných lidí.

Prvorozené děti jsou více vážné, svědomité, senzitivní než děti druhorozené. Ty jsou naopak oproti těm prvním bezstarostnější, lehkomyšlnější, více společenské, veselejší či mírnější. Mladší dítě je motivováno snahou dosáhnout úrovně toho staršího, vyrovnat se mu nebo ho i předstihnout. To se naopak snaží svoji již jednou získanou pozici uhájít. S tím se také snaží mladší vést a ochraňovat, přičemž ten mladší se učí toto vedení přijímat, spoléhat se na něho a objednávat si ho. Z tohoto můžou také při zakládání vlastní rodiny nastat problémy, u starších sourozenců, kteří při hledání partnera neopouštějí tuto pozici, kdy přebírají odpovědnost na sebe, ani jeden.

U mladších tohle převzetí odpovědnosti a aktivity naopak chybí, v obou případech to přináší problémy při zakládání rodiny nové.³³

Existence nějakého sourozence je důležitá zvláště v rodině, kde dítě nenavázalo důvěrnější „alianci“ s některým z rodičů. Toto partnerství je pro dítě strašně důležité z pohledu jeho psychiky. Pokud není navázáno, může u něj dojít ke zpoždování ve vývoji řeči, v rozvoji intelektu, v sociálních dovednostech a bývá také více nemocné či náchylné k nejrůznějším negativním vlivům. Dlouhodobější deprivace dítěte znamená, že si její následky poté nese již po celý život. Role sourozence je nesmírně důležitá a napomáhá mladšímu se začleňováním do vrstevnických či sociálních skupin. Pravdou ovšem zůstává, že pokud je v rodině pouze jedno dítě, záleží především na správném přístupu rodičů a rovnoměrném rozdělení jejich zájmu a péče mezi sebe navzájem, mezi manžele a mezi rodinu a zaměstnání či jiné přátele.³⁴

---

³³ MATOUŠEK O., Rodina jako instituce a vztahová síť. 1997; 55

³⁴ MATOUŠEK O., Rodina jako instituce a vztahová síť. 1997; 82

3. SOUČASNÁ RODINA

Pojem rodina byl vysvětlen a popsán v předchozích částech tohoto textu a v této fázi se autor bude zabývat podobou rodiny současné. Bohužel, je třeba si uvědomit a přijmout fakt, že dnešní rodina již z větší části není zakládána z důvodu reprodukce společnosti, ale na jednom z prvních míst v otázce priorit, je uspokojování individuálních citových potřeb partnerů. Od tohoto bodu se potom dále odvíjí stabilita a funkčnost celé rodiny. Pokud je funkční vztah partnerů, pak také lze očekávat, že celá rodina bude rovněž fungovat, jak má. Moderní rodina se od té tradiční odlišuje v několika hlavních bodech, a to ve své struktuře, pozicemi jednotlivých rolí uvnitř rodiny, dále je také velmi ovlivňována vnějšími podmínkami, stavem na trhu práce a pracovních sil, množstvím informací a informačních zdrojů (jejich dostupností a přístupností), její celková ekonomická situace, dnešní chápání svobody a autonomie jedince.

3.1 Co ovlivnilo vývoj rodiny

Stručně řečeno, ekonomika pozdního kapitalismu a kulturní klima doby postmoderní nejsou rodině příznivě nakloněny. Je pravdou, že proces změn, který probíhal v západních civilizacích, začal v naší zemi s asi čtyřicetiletým zpožděním, započaté po roce 1989. Stále ubývá sňatků a rodí se stále méně dětí. To jsou dva nejvýznamnější faktory ovlivňující vývoj rodiny a rodinného chování posledních desetiletí. Výše uvedené zpoždění za zbytkem západní evropské společnosti by se dal vysvětlit zděděnou deformací české populační struktury z minulého režimu, většími možnostmi seberealizace a v neposlední řadě tíživou situací v oblasti trhu s byty, resp. otázkou možnosti bydlení obecně.

Tyto aspekty zapříčiňují chování mladé generace, a to odkládání založení nové společné domácnosti a odklad rozhodnutí o prvním dítěti. Zmizely způsoby regulace či podpory bývalého socialistického režimu, který vytvářel poměrně přijatelné podmínky pro plození dětí i jejich řádnou výchovu, i když byli oba rodiče zaměstnaní. Komunistický režim měl tendence manipulovat demografickým vývojem a usměrňovat jej pomocí různých opatření podle svých představ. V tradičních evropských společnostech byla na místě dnešní nukleární rodiny obvyklá vícegenerační domácnost, v níž se vlivem vysoké úmrtnosti ve středním věku dosti často obměňovalo složení

rodičovského páru. Navíc asi polovina dětí se nedoživala ani patnáctého roku věku a ti, kteří se ho dožili, neměli již z velké části alespoň jednoho z rodičů, kteří zemřeli. Ovdovělý rodič si vzal partnera nového, rodiny byly s mnoha dětmi, fungovaly zároveň jako hospodářská jednotka, která si většinu toho co si dnes kupujeme v obchodech, sama vyrobila.

V posledním století přestalo být také obvyklé, aby se nevěsta stěhovala do domácnosti ženicha. Univerzální neolokalita mladých párů zakládajících rodinu a snížená úmrtnost ve středním věku naopak vedla v moderních společnostech k tomu, že co manželský pár, to samostatná jednotka, domácnost, rodina. Tato podoba končí teprve odchodem dospívajících dětí či rozvodem manželského páru, přičemž nejobvyklejší podobou rodiny je dnes jeden manželský pár se dvěma dětmi.³⁵

V poslední době se objevuje další modifikace podoby rodiny, a to v tom smyslu, že vedle dominujícího typu dvougenerační rodiny, přibývá domácností s jedním dospělým (nejčastěji matkou), a zejména domácností jednotlivců. Posledních pět sčítání lidu v České republice zaznamenává trvalý pokles podílu rodinných domácností, přičemž za takovou domácnost je považováno soužití heterosexuálního páru s dětmi nebo bez nich. Lze předpokládat, že právě probíhající sčítání lidu, domů a bytů potvrdí tento nepříliš pozitivní trend moderní doby.³⁶

3.2 Demografické údaje o současné rodině

Pokud si chceme udělat představu o tom, co je současná rodina, nelze zde neuvést několik základních údajů týkajících se demografického vývoje společnosti, potažmo i samotné rodiny. Sledovanými proměnnými jsou sňatečnost, rozvodovost, porodnost a plodnost, formy rodinného života, úplnost a neúplnost rodin, nesezdaná soužití, několik údajů týkajících se manželství, partnerství a funkčnosti rodiny.

Jak již bylo uvedeno výše, v 90. letech minulého století došlo k významným demografickým změnám, z nichž nejvýraznější a nejvíce diskutovaný byl pokles

---

³⁵ MOŽNÝ I., Rodina a společnost. 2008; 258

³⁶ MOŽNÝ I., Rodina a společnost. 2008; 259

plodnosti a porodnosti. v souvislosti s tzv. indexem ekonomického zatížení byl víceméně tento pokles vítanou kompenzací za nárůst počtu seniorů v naší populaci. Z hlediska rodinného chování došlo i ke změnám procesu sňatečnosti – uzavření prvního sňatku je stále více odkládáno do vyššího věku a je také častěji, alespoň dočasně, nahrazeno nesezdaným soužitím. Rozvodovost vykazovala, stejně jako i v minulých obdobích, tak i v 90. letech stálý růst.

Sňatečnost

V současné době je volba zaměstnání, kariéra, úspěch, ale i volba partnera, počtu dětí apod. převážně výsledkem rozhodnutí toho, kterého jedince. Rozhodnutí uzavřít sňatek je v dnešní době chápáno spíše jako projev citového pouta mezi partnery – snoubenci a je tedy víceméně soukromou událostí, nežli tomu bylo v minulosti, kdy se k případnému sňatku vyjadřovala celá rodina, snoubenci žádali rodiče o svolení či požehnání. V současné české společnosti se naprostá většina dětí ještě stále rodí manželským párům.

Během demografické vlny 70. let se narodila v podstatě jedna generace navíc a tito vstupovali v 90. letech do věku nejvyšší intenzity sňatečnosti, ale počet sňatků se však proti očekávání začal snižovat. Rozdíl v počtu uzavřených sňatků mezi roky 1989 a 2002 je 28530, kdy v roce 1989 bylo uzavřeno 81262 a v roce 2002 byl jejich počet 52732, přičemž roční průměr na počtu mírně přesahující 50 tisíc se ustálil již v roce 1994 a od tohoto roku již k výraznějšímu nárůstu nedošlo. V roce 2003 bylo dokonce uzavřeno nejméně sňatků od 1. světové války, necelých 49000. Naopak se zvyšuje průměrný sňatkový věk svobodných, kdy v roce 1989 se u mužů a žen držel v rozmezí od 21 do 25 let věku a v roce 2002 se pohyboval v rozmezí od 27 do 30 roku. Podíl oboustranně prvních sňatků se rovněž nepatrně snížil, což se nejvíce podílelo na celkovém poklesu počtu sňatků. Stejně jako klesala prvosňatečnost, klesala i sňatečnost opakovaná, tj. sňatečnost rozvedených a ovdovělých.

Za příčiny poklesu sňatečnosti lze považovat na jedné straně rozšíření možností seberealizace mladých lidí mimo rodinnou sféru, na druhé straně se na odkladu založení vlastní rodiny, a tedy i uzavření sňatku, podílí obtížná ekonomická situace, a to

především z hlediska možnosti získání vlastního bydlení. Dnešní mladí lidé chtějí být nejprve soběstační, než se odhodlají k založení vlastní rodiny, přičemž model bydlení vícegenerační je odmítán a je spíše nouzovým řešením.³⁷

Vývoj sňatečnosti lze shrnout do následujících charakteristických znaků:

- snížení intenzity sňatečnosti svobodných
- odklad prvního sňatku do vyššího věku
- snížení intenzity opakované sňatečnosti
- růst zastoupení svobodných ve věku mladším 30 let
- růst počtu nesezdaných soužití

	1989	1992	1995	1998	2001	2002	2004	2006	2008
Počet sňatků	81262	74060	54956	55027	52374	52732	51447	52860	5245
									7

Tabulka č. 2 Vývoj sňatečnosti v ČR po roce 1989; <http://www.czso.cz/>.

Rozvodovost

Počet rozvodů se na rozdíl od počtu sňatků či porodů v 90. letech zvyšuje. Tento trend započal již krátce po skončení 2. světové války. V roce 2002 bylo rozvedeno téměř 32 tisíc manželství. K jedinému přechodnému snížení počtu rozvodů došlo pouze v roce 1999, kdy se projevila novela zákona o rodině, která se nejvíce dotkla rozvodů manželství s nezletilými dětmi. Žádost o rozvod podává nejčastěji žena (66%). Mezi hlavní příčiny rozvodu manželství patří zejména rozdílnost povah, názorů, zájmů (přes 40%), na straně muže jde potom velmi často o nevěru a alkoholismus, i když zastoupení těchto příčin se postupně snižuje (v roce 2002 nebylo u žádného z těchto ukazatelů dosaženo hranice 10%). Vývoj rozvodovosti silně ovlivnila novela zákona o rodině od roku 1999, na jejímž základě si mohou manželé sami upravit zánik manželství a vzájemné budoucí vztahy a omezit tím konfliktní situace.

³⁷ NÁRODNÍ ZPRÁVA O RODINĚ, Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. 2004

Jedním z důsledků rozvodu je vznik neúplné rodiny rodiče a nezletilých dětí. Jak již bylo uvedeno v jedné z předchozích částí textu, jsou děti v naprosté většině svěřeny do péče matky (v roce 2002 činil tento podíl 90,3 %). Při sčítání lidu v roce 2001 bylo zaznamenáno 343 tisíc neúplných rodin se závislými dětmi. V neúplné rodině tak žilo každé páté závislé dítě žijící v rodinné domácnosti. Zajímavým parametrem týkajícím se rozvodovosti je to, že s rostoucím počtem dětí v rodině, klesá počet rozvodů a tento trend je také zaznamenáván již od roku 1989. Obráceně tak s menším počtem dětí v rodině je zaznamenáno větší množství rozvodů. V roce 2002 bylo rozvedeno přes 11 tisíc manželství bez dětí a 11 tisíc s jedním dítětem (Příloha č. 2 - Rozvody podle počtu nezletilých dětí v ČR po roce 1989).³⁸

Vývoj rozvodovosti v 90. letech je tedy možné shrnout do následujících charakteristických znaků:

- růst intenzity rozvodovosti s výjimkou roku 1999, kdy bylo rozvedeno méně manželství v důsledku uvádění nového zákona o rodině do praxe
- snížení rozvodovosti v prvních 4 letech manželství, kritickými roky však zůstává třetí a čtvrtý rok manželství
- zvyšuje se podíl rozvádějících se bezdětných manželství.

	1989	1992	1995	1998	2001	2002	2004	2006	2008
Počet rozvodů	31376	28572	31135	32363	31586	31758	33060	31415	31300

Tabulka č. 3 Vývoj rozvodovosti v ČR po roce 1989; <http://www.czso.cz/>.

Porodnost a plodnost

Vývoj porodnosti a plodnosti byl ze všech sledovaných demografických procesů nejvýraznější a nejdiskutovanější. počet narozených dětí významně klesal až do roku 1996, poté nějakou dobu stagnoval na úrovni 90 tisíc ročně. V letech 2002 a 2003 byl zaznamenán mírný nárůst na téměř 93 tisíc dětí. Všeobecně byly klesající počty porodů spíše překvapením, protože do reprodukčního věku nastupovala silná generace tzv. „husákových dětí“, tedy ročníky 1973 – 1977. Společenská transformace vedla stejně jako u počtu sňatků ke změnám rodinného chování, tj. odkládání založení vlastní

³⁸ NÁRODNÍ ZPRÁVA O RODINĚ, Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. 2004

rodiny do vyššího věku. Před rokem 1989 se naše republika řadila spolu s ostatními státy socialistického bloku k zemím s relativně vysokou úrovní plodnosti a velmi nízkým věkem matky při prvním i dalším porodu (u prvního dítěte činil průměr 22,5 let).

Možné shrnutí vývoje porodnosti a plodnosti v 90 letech lze provést výčtem následujících charakteristických znaků:

- snižuje se počet živě narozených dětí a jejich průměrný počet připadající na jednu ženu je hluboko pod hranicí prosté reprodukce,
- významným způsobem se snižuje plodnost ve věku 20 až 24 let,
- roste podíl dětí narozených mimo manželství.

Co se týče počtu potratů, je možné říci, že v závěru 90. let minulého století došlo k jejich výraznému snížení, což svědčí o uvědomělejším plánování rodiny a odpovědnějšímu sexuálnímu chování, ale také značnému nárůstu a vývoji antikoncepčních prostředků, přičemž však v české populaci existuje skupina žen, které podstupují interrupci opakovaně.

V mezinárodním srovnání patří v současné době mezi státy s nízkou mírou sňatečnosti, čímž se řadí mezi státy bývalého socialistického bloku, tzn. mezi Slovensko, Maďarsko, Bulharsko či Slovinsko. Zároveň je však možné z pohledu sňatečnosti Českou republiku přirovnat ze západních zemí např. k Belgii, Rakousku, Norsku či Švédsku. Na první příčky se Česká republika dostává v nelichotivé bilanci počtu rozvodů, kde patříme ke „světové špičce“ v jejich celkovém počtu (Příloha č. 3 - Živě narozené děti mimo manželství po roce 1989).³⁹

	1989	1991	1995	1999	2001	2002	2004	2006	2008
Počet narozených	12888	12985	9639	8977	9097	9304	9792	10613	11984
	1	0	7	4	8	7	9	0	2
Úhrnná plodnost	1,87	1,86	1,28	1,13	1,15	1,17	1,23	1,33	1,50

Tabulka č. 4 Vývoj porodnosti a plodnosti v ČR po roce 1989, <http://www.czso.cz/>.

³⁹ NÁRODNÍ ZPRÁVA O RODINĚ, Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. 2004.

3.3 Názory vybraných autorů na současnou rodinu

Již v předchozích částech textu jsou zmíněny změny, ke kterým docházelo a dochází v rámci rodiny. Těmito změnami se mimo jiné zabývají i autoři, jež byli zmíněni a z jejichž díla bylo čerpáno. V následující části budou nastíněny pohledy několika těchto autorů na současnou rodinu, její proměny a prognózy možného vývoje. Každý vidí její podobu samozřejmě trochu odlišně. Budou zde popsáni následující čtyři autoři a jejich názory na rodinu, názory Možného, Matouška a Krause.

Podle Iva Možného jsou základními charakteristikami současné rodiny následující charakteristiky:

- stabilita dnešní rodiny klesá v závislosti na rostoucím počtu nesezdaných soužití, jež jsou stabilní méně, zároveň nejsou schopna zajistit dětem pevné zázemí, což je doménou rodiny tradiční,
- s tím souvisí změna v posloupnosti kroků k založení rodiny a charakter nesezdaného soužití, kdy klesá potřeba legitimizovat početí dítěte sňatkem a fakt, že tento způsob soužití je veřejností všeobecně přijímán jako výhodný v tom smyslu, že pro založení úspěšné a stabilní rodiny je podstatné si soužití nejprve vyzkoušet nanečisto,
- společnost již nevyvíjí takový tlak na to, aby rodina zůstala zachována, je dnes mnohem jednodušší rozpad rodiny, s čímž úzce souvisí také rostoucí počet znovusložených, rekonstruovaných rodin,
- přibývá počet domácností v čele s jedním dospělým (většinou matkou) a také domácností jednotlivců, tento roste nejdynamičtěji
- klesá počet uzavřených sňatků, mladí lidé dnes sňatek odkládají do vyššího věku, s tím také dochází k odkladu rodičovství, otevření společnosti nabídlo nové možnosti cestování, univerzitního vzdělání, podnikání, ale také povinností a pracovního vytížení, zajišťování se pro budoucnost, přičemž právě vysoká míra sňatečnosti byla pro českou společnost ve druhé polovině dvacátého století charakteristická,
- z hodnotových výzkumů mladších generací vyplývá, že tradiční hodnotová motivace spíše přetrvává, nejvyšší hodnotou zůstává za „smyslem pro rodinný

život“, „zodpovědností a poctivostí“ hlavně dobrý vztah k dětem,

- všechny výše uvedené charakteristiky souvisejí či podporují pomalé, ale plynulé stárnutí naší populace, mění se podíl dětí, podíl lidí středního věku v plné ekonomické aktivitě a podíl starých lidí.⁴⁰

Oldřich Matoušek vidí základní charakteristiky rodiny naší doby následovně:

- odkládat sňatky a rození dětí na dobu co nejpozdější,
- zakládat rodinu neformálně, bez legálního sňatku, tato nesezdaná soužití jsou spokojenější, nicméně jejich stabilita v čase je podstatně menší,
- rodinné konflikty související s vyšší úspěšností ženy v zaměstnání,
- zvyšuje se hmotná stimulace při výchově a užívání tělesných trestů,
- zvyšování porodnosti,
- pokles ochoty lidí po rozvodu vstupovat do dalšího svazku a mít další děti,
- omezovat počet dětí v rodině, případně je nemít vůbec,
- prodlužování doby, po kterou žijí rodiče s dětmi společně.⁴¹

Typické znaky rodiny dnešní doby jsou podle Krause následující:

- vyšší rozvodovost,
- dvoukariérovou manželství,
- dezintegrace - nedostatek času rodičů a jejich pracovní vytížení ohrožující rodinu, přičemž tento bývá často kompenzován materiálními prostředky, čímž však dochází u mladších generací k deformování hodnotového systému i charakterových vlastností,
- vnitřní demokratizace rodiny, muž ztratil své minulé výsadní postavení a žena na své pozici naopak získala,
- rodina se nezadržitelně zmenšuje, s čímž úzce souvisí zvyšování její izolovanosti a stability,
- společně strávený čas rodiny se rovněž snižuje,

---

⁴⁰ MOŽNÝ I., Rodina a společnost. 2008; 257-287

⁴¹ MATOUŠEK O. Rodina jako instituce a vztahová síť. 1997; 33-37

- izolovanost rodiny před společností,
- zatíženost rodičů pracovními aktivitami,
- rodina je diferenciována podle své socioekonomické úrovně.⁴²

Všechny tyto trendy signalizují prosazování individuálních zájmů nad zájmy rodinnými.

---

⁴² KRAUS B., Základy sociální pedagogiky. Praha:2008. 83-86

4. CO OVLIVŇUJE VÝCHOVU V SOUČASNÉ RODINĚ

Následující kapitola se zabývá vlivem na výchovu v současné rodině, tím, co na výchovu působí, ať již pozitivně či negativně, čím jsou děti, utváření jejich osobnosti a jejich socializace ovlivněny. Je hledána odpověď na otázku, co na výchovu působí nejvíce a v jakém smyslu. Rodina je v dnešní době ponejvíce ovlivňována vnějšími vlivy prostředí, ve kterém se nachází a funguje. Stejně jako je prostředím ovlivňován každý jedinec, tak je ovlivňována i rodina jako sociální skupina.

Rodinu lze v otázce výchovy dětí chápat jako jakýsi systém působící v životním prostředí. Životní prostředí je možno definovat jako to, co člověka obklopuje, ovlivňuje a člověk na toto určitým způsobem reaguje. Nelze jedno od druhého vzájemně oddělit, obé existuje v závislosti na tom druhém, přičemž dochází k vzájemné interakci. Na výchovu v rodině určitě působí velké množství faktorů, které budou v následující části popsány. Nelze opomenout, že samotnou výchovu v rodině a utváření osobností dětí podstatně ovlivňuje životní styl rodiny, který se přímo odvíjí od hodnotového žebříčku uznávaného a ceněného jejími členy, v první řadě pak rodiči a prarodiči. Výše uvedené vychází z předpokladu, že člověk je tvor kulturní. V současné rodině je výchova ovlivněna především vnějším prostředím a společenskými změnami, kterými naše společnost procházela po roce 1989, přičemž tyto změny byly uskutečněny v rychlejším sledu, než tomu bylo například v přirozeném vývoji společností na západ od našich hranic. Tam měli v tomto ohledu před naší republikou náskok zhruba 40 let.

4.1 Rodinné prostředí

Jak již bylo uvedeno výše, pod pojmem životní prostředí si můžeme představit všechno to, co člověka obklopuje a ovlivňuje, přičemž člověk na ně určitým způsobem také reaguje. Životní prostředí vytváří podmínky neboli prostor pro život. Jedná se o podmínky přírodní, kulturní, společenské.⁴³ Životní prostředí lze tedy vymezit jako tu část světa (prostor, který člověka obklopuje), s níž je člověk ve vzájemném působení, tj. na člověka působí svými podněty, ovlivňuje jeho vývoj a on na tyto podněty reaguje, přizpůsobuje se a také aktivně svou prací mění.

---

⁴³ MATĚJČEK Z. Rodiče a děti. 1989; 9

Kritérií pro jednotlivé typologie prostředí je celá řada, k nejběžnějším patří velikost prostoru, o který jde. Pokud hovoříme a *makroprostředí*, máme na mysli prostor, který vytváří podmínky pro existenci celé společnosti, *regionální prostředí* je prostor v životě širší sociální skupiny na rozsáhlejší teritoriu uvnitř společnosti, *lokální prostředí* je prostor spojený zpravidla s bydlštěm – městská čtvrť, obec, příp. se svým okolím a *mikroprostředí*, za něž můžeme považovat právě prostředí rodiny, domova, bezprostřední prostor, v němž jedinec pobývá.⁴⁴

Prostředí, které na jedince v jeho vývoji působí lze rozdělit na *širší sociokulturní prostředí* na straně jedné a na straně druhé je to *nejúžší společenské prostředí*. Do širšího sociokulturního prostředí se zahrnuje *makroklima*, což je stav společnosti, ve které jedinec žije a *mezoklima*, což představuje příslušnost k určité společenské vrstvě, národnosti či instituci. Nejužším společenským prostředím (*mikroklimatem*) je chápána především rodina, nejbližší přátelé, později partneři, také bezprostřední klima třídy, pracovního či zájmového kolektivu apod. Naprosto rozhodujícím pro rozvoj jedince je právě mikroklima, jehož prostřednictvím často působí i vlivy mezoklimatu a makroklimatu. Tímto na dítě působí např. celospolečenské změny jednak přímo, protože se jich sami účastní a jednak zprostředkovaně v podobě interpretace rodičů, sourozenců, prarodičů, kamarádů, učitelů. Tím se vytváří složitá informační sféra, kterou každý interpretuje individuálně, subjektivně. Výběrově reaguje a propouští do svého vědomí především informace, které v dané chvíli odpovídají jeho duševnímu stavu, očekávání i míře otevření se dané informaci, přičemž tyto mají často náboj poznávací, ale i emocionální. Kromě výše uvedené interakce s prostředím je osobnost člověka utvářena také na základě genetických, vrozených dispozic, které si každý jedinec přináší na svět.

V procesu interakce jedince s okolním prostředím dochází k tzv. *sociálnímu učení*, kdy jedinec pod vlivem vnějších podmínek a na základě svých zkušeností s reakcí na tyto podmínky mění své chování a jednání. Významná je jeho zkušenost opírající se o vlastní poznatky z výsledků vlastního jednání a chování. Působení na utváření osobnosti člověka může probíhat v podstatě třemi různými formami. Tou první je *utváření spontánní*, kde není záměr působícího jedince měnit osobnost recipienta.

---

⁴⁴ KRAUS B., POLÁČKOVÁ V. et al., Člověk, prostředí, výchova. 2001; 100

K samotnému utváření dochází při otevření se jedince tomuto působení, kdy silný podnět jej oslovuje a ovlivňuje. Druhou formou je tzv. *situačně cílené utváření*, tady existuje záměr jedince ovlivnit jednání a chování recipienta ve zcela konkrétním případě, konkrétní situaci. Jde tedy i o změnu postoje utvářeného jedince, aby tento byl ochoten se chovat tak, jak si to přeje ten, kdo na něj působí. Třetí formou je *cílevědomé a systematické utváření* osobnosti, jejímž cílem je dosažení změn v osobnosti recipienta v jeho chování a jednání, a to změn trvalejších.⁴⁵

Je bezesporu, že právě rodina a rodiče mají na dítě ten největší a rozhodující vliv. Rodiče mají za úkol přivést dítě do společnosti, naučit je základním návykům, co je obecně společností pozitivně přijímáno a naopak co je vnímáno negativně. Rodiče mají dítěti ukazovat, jak společnost funguje, jakými zákonitostmi se řídí, vysvětlují mu pravidla, normy, které by si měl jedinec osvojit, respektovat je a hlavně se jimi také řídit, podle nich se chovat. Rodiče předávají prostřednictvím výchovy do dětí své aktuální postoje a zkušenosti, které ovlivňovaly je samé nebo pro ně hrály důležitou roli. Tyto postoje jsou v čase proměnlivé a mění se s tím, jak rodiče procházejí různými životními situacemi. Takto je dítě nejvíce ovlivňováno ve věku mezi druhým a čtvrtým rokem, proto je tento věk pro jeho osobnost nejpodstatnějším.

Dítě si s sebou dále do života nese nejen to, co mu rodiče přímo předávají a jak jej cíleně vychovávají, nýbrž je velkým dílem ovlivňováno a vychovááno svým pozorováním a napodobováním chování rodičů, popř. sourozenců. Takto také od rodičů přebírá názory a postoje ve vztahu k okolnímu světu, ke společnosti, k druhým lidem, reakce na různé podněty apod. Dítě již ve svém raném věku přijímá informace o světě, o sobě samém, o vztazích k jiným lidem, k vrstevníkům, k sourozencům, což získává právě z příkladu svých rodičů a vesměs je přejímá za své. Na takto získaných postojích a návycích se dá v pozdějším věku stále hůře něco měnit, protože, jak již bylo uvedeno výše, jsou pro dítě zásadní pro jeho osobnost právě první čtyři roky života.

Současná rodina je především rodinou zaměstnané ženy. Tento stav si vyžádaly jednak samy ženy, jednak společenský vývoj a potřeba získávání finančních prostředků oběma rodiči. Těžko si dnes představit, že by pro rodinu byl dostačující pouze plat

---

⁴⁵ PELIKÁN J. Výchova jako teoretický problém. 1995; 32-33

muže, i když i tyto případy jistě existují. S tím také přichází jistá přetíženost ženy vlivem pracovních povinností a následně povinnostmi rodinnými a výchovnými. Od muže je stále více očekávána pomoc v domácnosti a péči o děti, jistá harmonie a souznění v citovém vztahu.⁴⁶

S tím, jak se dnes na rodiče zvyšují nároky v zaměstnání, ubývá jim s tímto nejen energie a chuť, ale především čas potřebný k výchově dětí, volnočasovým aktivitám a především k společně trávenému času celé rodiny. Následují tedy opatření, při kterých přicházejí na scénu nejen prarodiče, ale i profesionální hlídači dětí, kteří to ovšem nedělají pro dobro hlídaných dětí, ale v první řadě pro peníze. Tato možnost je však dostupná pouze těm rodičům, kteří mají k dispozici dostatek finančních prostředků. Paradoxně však na druhou stranu jejich dostatek působí na děti víceméně rovněž negativně. Tímto má autor na mysli určité rozmazlování dětí přebytkem nedůležitých a nestimulujících věcí, hraček, ale také jako kompenzace za úbytek společně tráveného času. Obojím však dochází k deformacím na charakteru vyvíjejících se osobností dětí, které se v budoucnu již budou jen s obtížemi měnit a napravovat.

Obecně tedy řečeno, v celkovém kontextu se vztahy v rodinách mezi partnery, mezi generacemi a mezi dalšími členy rodiny mění pod vlivem sociálních a ekonomických podmínek, kulturních změn, vlivem jiných kultur a zvyklostí a také vlivem demografických procesů. Celý proces vývoje rodiny a vztahů uvnitř je oproti plynulému historickému vývoji značně uspíšen a zmíněné vztahy se mění zásadním způsobem. Mimo již zmíněné změny v postavení ženy v dnešní společnosti a rodině, je významným způsobem také změněn vztah rodič – dítě, kdy akceptování osobnosti dítěte přineslo změnu paradigmatu výchovy. Zde došlo k přeorientování z oblasti adaptace na sociální řád do oblasti rozvoje individuálních schopností a jejich prostřednictvím k úspěchu v nezávislosti života. Cílem již dnes není „pouze“ adaptovaný jedinec, ale především úspěšný jedinec. A tímto cílem je značně ovlivněn i přístup dnešních rodičů k výchově svých dětí.

---

⁴⁶ MATOUŠEK O., Rodina jako instituce a vztahová síť. 1997; 34

Rodinné prostředí a samotná výchova je dnes daleko více ovlivněna tím, jak rodina a její členové vypadají na veřejnosti, jak jsou úspěšní, jaký je jejich společenský status, jak na ně nahlíží ostatní lidé. To sebou ale přináší ony zmíněné vyšší nároky na rodiče a jejich výchovnou angažovanost, přičemž musí čelit řadě konkurenčních vlivů, zprostředkovaných především médii, které mají ve vrstevnických skupinách dětí stále větší vliv. Nemalý podíl na samotné výchově mají také stále se zvyšující finanční náklady na výchovu zaměřenou na všestranný rozvoj.

Rodina a rodinné prostředí dítěti individualizovaně a pro ně specifickým způsobem zprostředkovává sociokulturní zkušenost. Rodina dítěti poskytuje ty základní zkušenosti, které ovlivňují způsob, jakým bude dítě chápat různé informace, jak je bude interpretovat a jak na ně bude reagovat. Členové rodiny a vztahy mezi nimi slouží dítěti jako model, který dítě chtě nechtě napodobuje a identifikuje se s ním. Rodinné prostředí musí svým členům, na prvním místě dětem poskytovat citové zázemí, jistotu a bezpečí. Rodina svým prostředím modifikuje základní postoj dítěte ke světu, přičemž velmi ovlivňuje pocit sebejistoty a sebevědomí, na kterých pak závisí uplatnění schopností tohoto dítěte.

Rodina svým prostředím ovlivňuje dítě biologicky i sociálně. Vývoj dětí je přímo odvislý od osobností rodičů i míře jejich vzdělanosti, které jsou alespoň zčásti spoluurčeny jejich genetickými předpoklady. Rodiče s vyšší sociokulturní úrovní bývají více motivováni v tomto ohledu a vzdělání a všeobecný přehled považují za důležité i pro svoje děti. Rodinné prostředí určuje, jaké schopnosti a dovednosti jsou ceněny a naopak, co je považováno za méně důležité až zbytečné. Hodnotový systém rodiny se zde odráží spolu s celkovou úrovní obou rodičů, resp. všech dospělých členů rodiny. Rodinné prostředí posiluje rozvoj těch kompetencí, které považuje za důležité, přičemž cíleně nerozvíjí ty, které pro ni nejsou tak významné, některé dokonce potlačuje. Význam určitých schopností zdůrazňuje různým způsobem, verbálně, vlastním chováním, hodnocením dětských projevů spojeným s odměnami či tresty, které napomáhají dítěti v orientaci ve světě a jeho složitosti. V důsledku toho přichází dítě do školy s různě rozvinutými schopnostmi či dovednostmi, s určitými zkušenostmi, které ovlivňují i jeho základní postoje.

Na každé jednotlivé dítě může stejné rodinné prostředí působit rozdílně. Ani k sourozencům vyrůstajícím v jedné rodině, ve stejném rodinném prostředí, se nechovají rodiče nikdy úplně stejně. To je zapříčiněno mnoha důvody, věkem, pohlavím, zevnějškem, nadáním, dobou, do které se narodili nebo stavem, ve kterém se nachází rodiče (zaměstnání, koníčky, různá zdravotní či jiná omezení). Ke všem dětem nemají rodiče stejná očekávání, nevěnují se jim stejně, rodičovské chování se v čase také proměňuje a je velmi ovlivněno projevy a reakcemi konkrétního dítěte, na které je zaměřeno. V důsledku těchto okolností se někteří sourozenci mohou lišit více, než by mohlo být přisuzováno pouze genetickým rozdílním. V každém případě dítě potřebuje být ve svém prvotním, rodinném prostředí od počátku akceptováno, respektováno, podporováno a rozvíjeno, aby byly položeny základy pro jeho zdravý a harmonický rozvoj.⁴⁷

4.2 Životní styl současné rodiny

Z výše uvedeného vyplývá, že každá sociální skupina, v našem případě rodina vzhledem ke svým názorům postojům, hodnotám, životním či pracovním cílům, vrozeným předpokladům a celkové úrovni osobností, zastává určitý životní styl. Ten je také závislý na socioekonomických možnostech každé rodiny a každého jejího člena, osobních ambicích, stupni očekávání vyplývajícím z jejich sociální či rodinné role, určitého společenského statusu. Jedná se o celkový kontext rodiny, která tímto dává najevo své priority, status a projevuje se tímto uvnitř i navenek.

V současné době je rodina a její životní styl čím dál tím více ovlivňován vnějším prostředím ve smyslu spotřebního chování, zvyšujících se nároků na všechny její členy, ekonomickou situací státu a jeho sociální a rodinnou politikou, vývojem na trhu práce či úrovni vzdělanosti a v tomto ohledu zvyšujícími se nároky na děti, ale také jejich otevřených možnostech. D. Reiss (1987) pro upřednostňovaný soubor hodnot dané rodiny použil termín *rodinný kodex*. Ten určuje, co, jak a kdy se má dělat, aby se to dělalo správně a náležitě. Kodex je podle Reisse skladem rodinných zkušeností a zároveň

---

⁴⁷ VÁGNEROVÁ M., Základy psychologie. 2005; 30-33

vodítkem pro řešení aktuálních záležitostí rodiny. Zkušenosti jsou interpretovány podle aktuální situace a současných potřeb rodiny. Tyto interpretace Reiss přirovnává k interpretacím náboženských textů jejich soudobými vykladači.⁴⁸

Na životní styl rodiny a zejména té současné, lze nahlížet z následujících hledisek:

- spotřebního chování rodiny a jejích členů,
- volnočasových aktivit,
- hodnotové orientace.

To s sebou přináší řadu problémů ve výchově dětí, které si odnášejí z orientační rodiny do svého budoucího života, do své budoucí rodiny a ovlivňují stejným způsobem i své děti. Ekonomická kritéria diferenciací životního stylu rodiny stoupají dlouhodobě, s čímž také souvisí rozšíření konzumních tendencí, jež jsou ekonomickou situací umožňovány. Rodiny si pořizují nejen věci a produkty, které ke svému životu nezbytně potřebují, nýbrž i to, co slouží k jejich oddechnutí, zábavě, koníčkům a zájmům, jakož i produkty a služby, které sice k životu nepotřebují, ale svému okolí tím ukazují a dávají najevo, do které sociální vrstvy patří nebo chtějí, aby do ní zařazování byli. To také přináší obrovské finanční nároky na udržení určité úrovně a stylu. S tím, jak se tyto nároky zvyšují, ubývá úměrně tomuto rodičům energie a čas na samotnou výchovu a čas věnovaný bezprostředně dětem. Z toho dále plynou další rizika, jako sklouznutí dětí do určité vrstevnické skupiny s patologickými jevy, trávení času na internetu nezávisle na rodičích apod. Rodiče musí, paradoxně i přesto, že pro svoji potřebu dnes nic nevyrábí, ale všechno si kupuje, věnovat velkou část svého času právě získávání ekonomických prostředků pro každodenní fungování rodiny a udržení výše uvedeného společenského statusu.

Důležitým kritériem pro diferenciací životních stylů rodin je vztah k volnému času, kdy volným časem rozumíme opak doby potřebné pro zajištění rodiny, práci a povinností. V tomto čase si můžeme aktivity svobodně vybírat, děláme to, co máme rádi, co nám přináší uspokojení a uvolnění. Aktivity volného času významným

---

⁴⁸ MATOUŠEK O., PAZLAROVÁ H., Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny. 2010; 96

způsobem ovlivňují spoluvytváření životního stylu rodiny a jsou jím také zpětně ovlivňovány. Způsob využívání volného času se odvíjí od toho, o jaký typ rodiny se jedná, jak je velká, zda je uzavřená či otevřená, jaký je věk rodičů, jaké mají vzdělání, počet dětí, jejich pohlaví, styl rodinné výchovy, zájmy rodičů, jak jsou navzájem tolerovány, jaký jim přisuzují význam, kolik finančních prostředků do nich investují.

Oblast volnočasových aktivit rodin je značně široká a projevuje se zde diferenciací jejich zaměření a ekonomických možností. Využívání volného času je bohužel pod velkým vlivem komercializace. Zábavní průmysl se snaží vyplnit volný čas jednotlivců i celých rodin. „Výroba zážitků“, jak na běžícím pásu, k čemuž lze masový zábavní průmysl přirovnat, má devastující vliv na vnímání reality, což může mít, a často také má, negativní vliv na sklony k patologickému chování dětí a mládeže, popř. sklonům k nim.

Základ životního stylu rodiny utváří kromě výše uvedeného především hodnotová orientace, což lze definovat jako relativně stálý, sociálně podmíněný, volitelný vztah člověka k materiálnímu a duchovnímu bohatství a ideálům, sloužících jako prostředky jeho životních potřeb. Podle preferování určitého okruhu hodnot lze životní styl rozdělit na *životní styl tvůrčí* nebo *životní styl konzumní*, přičemž prvně jmenovaný je postaven na hodnotách aktivního sebeutváření a odpovědném ovlivňování svého okolí, nepodléhá módním trendům a kvalita života není měřena materiálním blahobytem. Konzumní životní styl jednotlivců a rodin se rozvinul v druhé polovině 20. století, kde na úkor tvořivosti je upřednostňována zábava a spotřeba je uměle, ale stále zvyšována. Paralyzuje rozvoj jedince i skupiny (rodiny) a omezuje svobodné a nezávislé myšlení, přičemž hlavní riziko tohoto stylu je povrchní vnímání života, ztrácí se individualita, autentičnost a pravý smysl.⁴⁹

4.3 Rizikové faktory výchovy v současné rodině

V současné rodině dochází ke změnám její vnitřní struktury (nově je definována role matky a otce, plánování rodičovství se řídí technickými vymoženostmi, kariérami,

---

⁴⁹ HARTL P., Stručný psychologický slovník. 2004; 81

ekonomickou náročností a kromě tohoto jí vnější prostředí vytváří silné destabilizační tlaky (tlak trhu práce, pracovních sil, jejich flexibilita, informační přehlceností, nově pojaté chápání autonomie a svobody jedince).

Česká rodina po roce 1989

Česká rodina byla vystavena po roce 1989 působení několika negativních faktorů, vůči kterým si jen ztěžka vytváří jistou dávku odolnosti. Ta však prozatím není natolik účinná, jak by bylo nejspíše třeba. Z obecného hlediska dochází trvale ke snižování „výkonnosti rodiny“, za čímž se skrývá realizace všech jejích funkcí včetně úspěšné socializace dětí, zabezpečení zázemí a pomoci všem svým členům a uspokojování potřeby dobrých vztahů.

Negativní faktory, které působící na současnou rodinu a výchovu dětí, by bylo možno rozdělit do tří hlavních oblastí. Na prvním místě jde o přetrvávající dědictví totalitního režimu, jehož vliv je zde stále patrný. Předtím byl rodině nabízen nadprůměrný systém finanční podpory a souvisejících služeb. V současnosti dochází k podpoře rodiny a výchově nových generací spíše pouze na papíře a tato podpora je víceméně klesající. Je však také třeba připomenout, že minulý pestrý systém podpory rodiny nebyl motivován zvýšením její stability, ale snahou ji ovládnout.

Druhou skupinou jsou nové negativní vlivy, které se objevily po roce 1989 v naší společnosti. Ty tvoří širokou škálu a dotýkají se všech oblastí rodinného života. Rodiny jsou vystaveny vyšším ekonomickým tlakům, vyšším nárokům na pracovní angažovanost, větší nejistotě v podobě hrozící nezaměstnanosti, stále více na ni působí zvětšující se sociální rozdíly, konzumní životní styl atd.

Třetí skupinou jsou faktory související se zcela novými nároky, které jsou na současnou rodinu kladeny. Těžko rodiče hledají rovnováhu mezi smysluplnou angažovaností mimo rodinu a nutností investovat do vztahů uvnitř rodiny. Problematickým se stává skloubení role profesní a rodičovské.

Masmédia

Kromě toho, že se podstatným způsobem změnila role ženy – matky v rodině, je na druhém místě nejvýznamnějším aspektem zasahujícím do vnitřní integrity rodiny a jejího fungování vpád informačních technologií, který velmi silně podporuje dlouhodobý trend zdůrazňování, jedince, osobnosti. S tím jde ruku v ruce prudký rozvoj vlivu hromadných sdělovacích prostředků, rovněž též nazývaných jako masová komunikační média neboli masmédia.

Pro jejich vymezení lze využít pojetí, kdy jsou chápány jako *sdělovací systémy (především znakové), akty, a prostředky, jejichž pomocí jsou zprávy zakódované v těchto systémech předávány konzumentům – velkému, anonymnímu a heterogennímu souboru adresátů*. Způsoby, jakými mohou být tato sdělení předávána je spousta. Může se jednat o mluvenou řeč a hudbu prostřednictvím televize a rozhlasu, písemný záznam, grafická sdělení či fotografie. Nejrychleji se rozvíjející hromadný sdělovací prostředek, a zároveň i nejnebezpečnější z pohledu výchovy a rozvoje osobnosti, je internet a s ním spojené další technologie, jako jsou *skype, ICQ, webové kamery, sociální sítě* apod.

Toto jsou v dnešní době opravdu obrovská rizika, pokud nejsou ze strany rodičů regulována a usměrňována. Dítě je v současnosti doslova atakováno vlivem masových sdělovacích prostředků. Dnešní rodiče jsou dnes spíše v postavení outsidera oproti svým dětem, co se výše zmíněných informačních systémů týče. Jejich informační a vzdělávací možnosti jsou téměř neomezené a využití mnohostranné. Adresáti, ve značné míře jsou právě děti, jsou informováni o tom, jak se mají chovat, jaká pravidla jsou tzv. „in“ a ty by bylo dobré dodržovat, respektovat je, jsou informacemi, doporučeními doslova zahlcováni, přičemž málokdo si uvědomuje, že jsou velmi povrchní a povrchní jsou potom také jejich účinky ze strany adresátů.

V seznamu funkcí masmédií (Příloha č. 4 – Funkce masmédií) je také *funkce socializační*, kdy se z médií stávají zprostředkovatelé životních zkušeností, názorů, postojů, ideálů a hodnot jednotlivců, potažmo určitých sociálních skupin. V prostředí rodinném má socializační funkce médií také specifickou *funkci integrační*, která se uplatňuje prostřednictvím společných zážitků členů rodiny při sledování např. televizního pořadu, návštěvě kina apod., kdy dochází k upevnění jejich duchovní

a sociální sounáležitosti, přičemž značným zcelujícím prvkem jsou kromě společných prožitků i pocity sociální solidarity, které poté pomáhají stabilizovat vyšší estetické záliby, normy a ideály. Tato funkce masmédií je v tomto ohledu nezastupitelná.

Další funkcí masmédií je funkce *výchovná*, kdy jimi může být ovlivňován emoční i emocionální postoj adresáta k otázkám sociálním, především ve smyslu osobní, individuální a společenské angažovanosti a aktivity jako základní podmínky autentického rozvoje osobnosti. Prvotním předpokladem pro správné a žádoucí působení masmédií na děti v rodinném prostředí (a nejen v něm) je jejich usměrňování a volba správného, vhodného typu a obsahu. V opačném případě dochází u dětí ke zkreslování celkového obrazu světa, zhoršení schopnosti odlišit virtuální svět od toho reálného, možnosti získání nové identity, beztrestného a neomezeného působení v ní na sociálních sítích. Na jedné straně představují masmédiá významný činitel ve výchově a socializaci dětí, na straně druhé představují obrovská rizika vzniku patologického, až kriminálního chování u dětí a mládeže.⁵⁰

Selhávající rodinné zázemí

Pokud rodina plní všechny své funkce tak, jak by měla, jedná se o ideální stav, přičemž jeho dosažení je dnes pro rodiče stále těžší. V dnešních rodinách existuje velká spousta negativních vlivů, kdy rodiče a děti podléhají stále většímu tlaku prostředí a ne každý je schopen se s tímto vyrovnat způsobem respektujícím zdravý a harmonický rozvoj osobnosti dítěte. Tím, jak se který rodič či dítě postaví všem vnějším i vnitřním vlivům na něj působícím, dochází buď k řádnému fungování rodiny, nebo naopak k selhávání jejích některých, v mnoha případech i všech funkcí. Příčin vzniku tohoto stavu je rovněž spousta. K omezení či selhání funkcí rodiny a rodinného zázemí dochází z různých důvodů.

Může se jednat např. o následující:

- přítomnost postiženého či jinak (tělesně, duševně) handicapovaného člena rodiny,
- zanedbání, zneužívání nebo týrání některého člena rodiny

---

⁵⁰ KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. et al. Člověk, prostředí, výchova. 2001: 61-76

(může se jednat o dítě i o dospělého),

- přítomnost mladistvého delikventa v rodině,
- rodina svobodné matky (nepřítomnost muže – otce),
- přítomnost člena rodiny závislého na drogách, alkoholu nebo patologického hráče,
- rozvod v rodině a její rekonstrukce,
- rodina příslušející k etnické menšině.⁵¹

Základem úspěšného plnění všech rodinných funkcí je postoj rodiče a jeho přiměřené reakce na aktuální potřeby dítěte. To je samozřejmě ovlivněno všemi výše uvedenými faktory, schopností dospělého ujmout se své role – rodiče, jeho zkušenostmi a návyky z jeho orientační rodiny. Mimo základních biologických potřeb, mezi něž patří jídlo, teplo, ochrana před úrazem, materiální zabezpečení, vyhovující bydlení a jejich uspokojování, jsou zde ještě základní životně důležité potřeby psychické. Potřeba určitého množství, kvality a proměnlivosti vnějších podnětů, potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v těchto podnětech, potřeba prvotních citových a sociálních vztahů, tj. vztahů k osobám prvotních vychovatelů. Tyto potřeby, pokud nejsou alespoň zčásti plněny, není možné, aby docházelo k řádnému a kýženému všestrannému rozvoji mladé osobnosti.⁵²

Výše uvedené rizikové faktory působící na výchovu dětí a mládeže v rodině mají v současné době o to větší vliv, jak dochází k narůstání vlivu těchto faktorů a negativním tendencí v naší společnosti. Příčiny současného stavu je možné přičíst následujícím vlivům:

- rostoucí rozvodovost,
- snižování počtu sňatků,
- odkládání sňatku do pozdější doby,
- odkládání prvního dítěte,
- snižování počtu narozených dětí i počty dětí v rodině,
- narůstající socioekonomické rozdíly mezi jednotlivými sociálními

---

⁵¹ MATOUŠEK O. Rodina jako instituce a vztahová síť. 1997; 98-117

⁵² MATĚJČEK Z. Co děti nejvíce potřebují. 2008; 37

skupinami a třídami,

- počet rodin i jednotlivců žijících na pokraji chudoby,
- malá podpora státu pro mladé rodiny s dětmi,
- finanční nedostupnost vlastního bydlení,
- snadná dostupnost úvěrů a různých „rychlých půjček“ a následné zadlužení rodiny,
- chudoba,
- závislosti rodičů i dětí (alkohol, drogy, hrací automaty, workoholismus, televize, internet, počítačové hry, sociální sítě)
- konzumní způsob života, velké investice do nepotřebných, leč společností uznávaných věcí,
- vliv médií, reklamy a internetu (většina lidí není ani schopna si uvědomit, jaké mohou mít pro dítě informace získané prostřednictvím internetu a nejsou schopni posoudit a uvědomit si obrovská rizika s tím, jak dítě zpracovává obrovské množství informací takto získaných).

Jedním z největších negativních vlivů na výchovu dětí a mládeže v rodině má rozvod manželů, rozdělení rodiny a její následná rekonstrukce. V minulosti byl počet rozvodů podstatně menší, jenže je třeba také se zabývat otázkou, proč tomu tak bylo. Je nepochybné, že za to mohl jistý politický tlak, kdy existovala řada institucí, které se nastartovanému rozvodu snažili ještě zabránit, ze strany státu existoval tlak na nejvyšší možný počet odvrácení rozvodů. Zkrátka nebylo jednoduché rozvést se tak, jako je tomu dnes. V minulosti ale naopak nebylo ani tak snadné si vybrat partnera, kdy do jeho výběru mohli zasahovat rodiče.

Rozvodem je výchova dětí podstatným způsobem ovlivněna, kdy je důležitá právě pomoc porozvodová, která by neměla být směřována pouze k rozvedenému rodiči, ale také právě k dítěti. Dětské reakce na rozvod bývají často skryté, děti trpí pocity zavržení, depresemi, nachází se v citovém zmatku, vytvářejí si vlastní hypotézy příčin rozvodu, nekriticky se staví na stranu jednoho z rodičů a zavrhují druhého. Tyto aspekty ovšem bývají ze strany nejen rodičů, ale i profesionálů opomíjeny, čímž dochází k nesmazatelným ránám na duši i charakteru dítěte. Následně často dochází k rekonstrukci rodiny, kdy si rodič najde nového partnera, často s dalšími dětmi, což pro

stávající děti představuje po samotném rozvodu další stres a riziko. Roste počet lidí, jehož příkazy se dítě musí řídit, s čímž určitě není jednoduché se vyrovnat. Rekonstruovaná rodina stojí a padá na schopnosti zvládat střety zájmů, s ochotou ke kompromisům, s tolerancí.⁵³

Každý z výše uvedených rizikových faktorů znamená pro výchovu v současné rodině poměrně značný problém, kdy právě tyto faktory mají narůstající tendenci. Dnešní výchova a také rodiče jsou vystavováni rostoucímu tlaku a nárokům společnosti, které na ni působí. Není možné, aby byla rodina od zbytku společnosti izolována a vychovávala si děti po svém, bez potřebné interakce s okolním prostředím. Je však otázkou, jaký směr nabere vývoj rodiny v budoucnu. To už záleží na každém jednotlivém rodiči, jak vysoká bude jeho angažovanost ve výchově svých vlastních či nevlastních dětí a zda je dnes stále ochoten obětovat tomu něco ze sebe a ze svého času. Čím více se do dítěte v prvních fázích života investuje, tím více lze předpokládat, že to dítě svým rodičům v budoucnu oplatí stejným dílem. Pakliže k tomuto není ze strany rodičů takto přistupováno, nabízí se otázka, proč si rodinu zakládat a proč přivádět na svět další děti.

---

⁵³ MATOUŠEK O. Rodina jako instituce a vztahová síť. 1997; 121-122

ZÁVĚR

Dnešní svět nabízí rodičům obrovské možnosti, jak si usnadnit či zpříjemnit život a výchovu, rozšířily se možnosti vzdělávání, cestování, podnikání, vyvíjí se komunikační a informační technologie. Klade se větší důraz na individualitu osobnosti dítěte, jeho rozvoj a uplatnění ve společnosti. Pořít si vlastní děti mohou i ti lidé, kteří je normální cestou nejsou schopni počít, nicméně to všechno s sebou také přináší rizika a rodina je zvenčí doslova masírována a atakována vším, co je údajně dobré, potřebné a v životě důležité. Značně je tímto vším ovlivněna samotná výchova dětí v rodině.

V práci jsem se zabýval rodinou jako historickým fenoménem, který existuje za všech režimů a společenských zřízení a ve všech těchto obdobích si plní více či méně své základní funkce. Provedl jsem rozbor pojmu rodina z několika různých pohledů, hledal její obecnou definici, která by byla schopna pojmut všechny její možné druhy a modifikace. Snahou bylo v kostce nastítnit vývoj rodiny v čase, jaké jsou její primární funkce, jež by měla plnit. Také byl proveden výčet možných a existujících typů rodin a výchovných metod uvnitř. Výše uvedené bylo předmětem první části tohoto textu.

Hlavním tématem další části byla obecná otázka výchovy, co to je výchova, jaké známe její typy. Autor se také zabýval otázkou rolí v rodině, jaká je role při výchově z pohledu matky, otce, sourozenců či prarodičů.

Současná rodina, její podoba, vývoj, demografické údaje a názory na její podobu a vliv na výchovu dětí podle názorů vybraných autorů zabývajících se danou problematikou a jejichž názory nemožno považovat za fundovaný výklad a popis skutečného stavu, to byly otázky, jimiž jsem se zabýval ve třetí části své práce.

V poslední, čtvrté části bylo mojí snahou vystihnout a popsat ty nejpodstatnější vlivy, která na současnou rodinu, výchovu a všechny její členy působí. Zabýval jsem se zde otázkou rodinného prostředí, co jej tvoří, co na něj působí a jak, co je to životní styl rodiny, jak je ovlivněn. Zamýšlel jsem se nad tím, co dle mého názoru výchovu v současné rodině ovlivňuje, což jsou masové sdělovací prostředky, varující

demografické údaje současné rodiny, které nám naznačují možný vývoj rodiny a její budoucí podoby.

Rodina je institucí, která zřejmě nebude nikdy ničím nahrazena, alespoň co se týče jejích elementárních funkcí, jež jsou „průvodním listem“ nově narozeným dětem na jejich cestě do společnosti. Výchova v rodině sice doznává jistých změn, které jsou závislé a ovlivněné prostředím, ve které se daná rodina nachází, nicméně je třeba konstatovat, že rodina a potažmo výchova v ní se rozhodně nenachází v krizi, nýbrž prochází svým vývojem. Již dlouhá léta můžeme z řad odborníků slyšet, že se blíží její konec, že rozpadá a přestává plnit svoji funkci. Do dnešních dnů se však nic podobného nestalo, rodina zde stále je a leze mít důvodně za to, že zde bude i za dalších, řekněme sto let.

Otázkou však stále zůstává, jaká bude její podoba. V žádném případě nezastávám názor, že je dnešní rodina v krizi a rozpadá se, že již nastala doba, kdy dojde ke zlomu. Rodina mění svou podobu a s tím se také mění její vliv na výchovu. Dnešní děti a mládež jsou svobodnější, tolerantnější, samostatnější a k tomuto jsou dnes svými rodiči vychováváni. Jsou vedeni k tomu, aby upřednostňovali sami sebe, roste individualismus a egoismus, také agresivita vůči ostatním je větší. To vše lze ovšem přičíst přirozenému vývoji rodiny, který byl však urychlen a znásoben euforií ze získané svobody a nezávislosti po roce 1989.

Dle mých zjištění sice klesá vliv současné rodiny na výchovu dětí pod tlakem společnosti a jejímu rychlému vývoji, rodiče jsou stále pod větším tlakem, ale i přesto je dostačující. Záleží na každém z nás, jak se k otázce výchovy svých dětí postavíme, pokud nejsem sám osobností zastávající hodnoty uznávané většinou společnosti a nemám, co bych předal svým dětem, může mi být jedno, v jakém stavu se nachází rodina a výchova v ní, jaká je zrovna doba, jaký je stav společnosti, zkrátka nejsem toho schopen za žádných okolností. Stejně tak, když chci vychovávat děti ve slušné a tolerantní lidi, můžu to činit i v rodině, která je svoji strukturou odlišná od rodiny tradiční.

Rodina je fenoménem, který prochází svým zákonitým vývojem. Objektivně je třeba uznat, že v každém případě prochází obrovskými změnami spojenými se změnou

orientace celé naší společnosti směrem k západnímu světu. Tam tyto změny týkající se rodiny a výchovy dětí proběhly také, nýbrž několik desítek let před námi. Je třeba si již dnes přiznat, že rodina zde sice zůstane, nicméně její podoba již nebude taková, jak ji znali naši prarodiče. To ale ještě samo o sobě neznamená, že její vliv na výchovu bude horší, než vliv rodiny tradiční.

Rodina se svojí primární výchovou a socializací dětí je a bude v každé své budoucí podobě a době nenahraditelnou institucí.

Resumé

Bakalářská práce pojednává o současné rodině a jejím vlivu na výchovu dětí. Zabývá se rodinou jako základní jednotkou každé společnosti, jejím vznikem, vývojem a její možnou budoucí podobou. První část textu je o rodině jako fenoménu obecně. Je zde vysvětlen pojem rodina z několika různých pohledů. Také jsou v této části zmíněny funkce rodiny a její typologie. Předmětem zájmu autora v druhé části je výchova, rozbor tohoto pojmu, její podoby a typy. Mimo výchovy jsou v této části také zmíněny role v rodině, role matky, otce či sourozenců a prarodičů. Práce se v další části zabývá otázkou současné rodiny. Hledáním její skutečné podoby v dnešním světě a výčtem jejích charakteristických znaků, přičemž k tomuto je také využito několik základních demografických údajů a názorů vybraných autorů zabývajících se touto problematikou. Poslední část práce je věnována rizikovým faktorům, které v dnešní době na rodinu působí a ovlivňují ji. Je zde vyzdvihnuto několik aspektů, které jsou pro současnou výchovu v rodině typické a jsou pro ni jedněmi z nejpodstatnějších. Proto je třeba věnovat jim zvýšenou pozornost nejen dnes, ale především v budoucnu.

Anotace

Práce se zabývá rodinou, jejím vývojem, výchovou dětí, podobou rodiny současné a jejímu vlivu na proces výchovy a socializace jedince. Snahou je analýza současné rodiny, její struktura a role jejích členů. Zabývá se hledáním a rozborem faktorů, které výchovu v dnešní rodině nejvíce ovlivňují.

Klíčová slova

Rodina, současná rodina, moderní rodina, výchova, socializace, děti, rodiče, funkce rodiny, matka, otec, demografické údaje o rodině, rodinné prostředí, životní styl, masmédiá, sňatečnost, rozvodovost, porodnost, prostředí, konzumní způsob života, nezaměstnanost, zdravý životní styl, hodnota, rizikové faktory, vývoj rodiny.

Annotation

The work deals with the family, it's development, raising children, the current form of the family and it's influence on the process of education and socialization of individuals. The aim is to analyze the contemporary family, it's structure and role of its members. It deals with the searching and analysis of the factors that raise a family in today's most affecting.

Keywords

Family, current family, modern family, education, socialization, children, parents, the family, mother, father, family demographics, family background, lifestyle, media, marriage, divorce, birth, environment, consumerism, unemployment, healthy life style, value, risk factors, family development.

LITERATURA A DALŠÍ INFORMAČNÍ ZDROJE

z.č. 1/1993 Sb., *Ústava České republiky*

z.č. 2/1993 Sb., *Listina základních práv a svobod*

z.č. 94/1963 Sb., *Zákon o rodině*

z.č. 359/1999 Sb., *O sociálně-právní ochraně dětí*

z.č. 140/1961 Sb., *Trestní zákon (z.č. 40/2009 Sb., Trestní zákoník)*

HARTL, P. *Stručný psychologický slovník*. Praha: Portál. 2004. ISBN 80-7178-803-1.

HELUS Z. *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha: Portál. 2009. ISBN 978-80-7367-628-5.

JANDOUREK J. *Sociologický slovník*. Praha: Portál. 2001. ISBN 80-7178-535-0.

JŮVA V. SEN. & JUN. *Stručné dějiny pedagogiky*. Brno: Paido. 2007. ISBN 978-80-7315-151-5.

KELLER J. *Úvod do sociologie*. Praha. Sociologické nakladatelství. 1994. ISBN 80-901059-7-1.

KRAUS B., POLÁČKOVÁ V. et al. *Člověk – prostředí - výchova*. Brno: Paido. 2001. ISBN 80-7315-004-2.

KRAUS B., SÝKORA P., *Sociální pedagogika I*. Brno: IMS. 2009.

KRAUS B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha:Portál. 2008. ISBN 978-80-7367-383-3.

MATĚJČEK Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha: Portál. 2007. ISBN 978-80-7367-325-3.

MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum. 1989. ISBN 08-056-89.

MATĚJČEK Z. *Prvních 6 let ve vývoji a výchově dítěte*. Praha: Grada. 2005. ISBN 80-247-0870-1.

MATĚJČEK Z. *Po dobrém nebo po zlém?* Praha:Portál.2007.ISBN 978-80-7367-270-6.

MATĚJČEK Z. *Co děti nejvíc potřebují*. Praha: Portál.2008.ISBN 978-80-7367-504-2.

MATOUŠEK O., PAZLAROVÁ V. *Hodnocené ohroženého dítěte a rodiny*. Praha: Portál. 2010. ISBN 978-80-7367-739-8.

MATOUŠEK O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství. 1997. ISBN 80-85850-24-9.

MOŽNÝ I. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství. 2008 ISBN 978-80-86429-87-8.

PELIKÁN J. *Výchova jako teoretický problém*. Ostrava: Amosium servis. 1995. ISBN 80-85498-27-8.

SILLAMY N. *Psychologický slovník*. Olomouc: UP v Olomouci. 2001. ISBN 80-244-0249-1.

SOBOTKOVÁ I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál. 2001. ISBN 80-7178-559-8
ISBN 80-7178-559-8.

VÁGNEROVÁ M. *Základy psychologie*. Praha: UK v Praze. 2007. ISBN 978-80-246-0841-9.

VŠEOBECNÁ ENCYKLOPEDIÉ UNIVERSUM, 3. díl. Praha: Odeon. 2002. ISBN 80-207-1116-3.

VRÁNKOVÁ K., Časopis RESPEKT č.4/2011. s. 52-58.

NÁRODNÍ ZPRÁVA O RODINĚ. Ministerstvo práce a sociálních věcí: 2004.

[http:// www.mpsv.cz](http://www.mpsv.cz)

www.rodina.cz

www.socioweb.cz

www.czso.cz

www.mpsv.cz

Seznam příloh

Příloha č. 1 Základní charakteristiky tradiční, moderní a postmoderní rodiny

Příloha č. 2 Rozvody podle počtu nezletilých dětí v ČR po roce 1989

Příloha č. 3 Živě narozené děti mimo manželství po roce 1989

Příloha č. 4 Funkce masmédií

Příloha č. 1

Základní charakteristiky tradiční, moderní a postmoderní rodiny

	Tradiční	Moderní	Postmoderní
Struktura	široká, vícegenerační	nukleární, manželská	variabilní, individualizovaná
Základní kapitál	ekonomický	ekonomický, sociální, kulturní	sociální, KULTURNÍ
Legitimizace	sex, děti	děti	NELEGITIMIZUJE
Role	komplementární, hierarchizovaná	segregované, komplementární	individualizované
Funkce	univerzální	pečovatelské, statusotvorné, citové	CITOVÉ
Autorita	otec	otec-matka, funkčně segregované	individualizovaná, slabá
Reprezentace diskursu	náboženská, církvní	občanská	masmediální
Mezigenerační přenos	patrilinéární, autoritativní	demokratický, smíšený	slabý

Zdroj: MOŽNÝ I., Rodina a společnost. 2008; 23

Příloha č. 2

Rozvody podle počtu nezletilých dětí v ČR po roce 1989

	1991	2001	2004	2005	2006	2007	2008
Rozvody bez nezletilých dětí	8313	11037	12255	12078	12412	12721	13104
Rozvody s nezletilými dětmi	21053	20549	20805	19210	19003	18408	18196
v tom s 1 dítětem	11638	11940	11802	10872	11004	10345	10358
s 2 dětmi	8076	7586	7993	7376	7085	7189	6989
s 3 a více dětmi	1339	1023	981	962	914	874	849
Počet nezletilých dětí celkem	32014	30385	31008	28732	28117	27546	27034
Podíl manželství s nezletilými dětmi (%)	71,7	65,1	62,9	61,4	60,5	59,1	58,1

Zdroj: www.czso.cz

Příloha č. 3

Živě narozené děti mimo manželství po roce 1989

	1991	2001	2004	2005	2006	2007	2008
Rodinný stav matky:							
Svobodná	9226	16359	23451	25753	28292	32026	35541
Rozvedená	3120	4653	6101	6354	6674	7208	7617
Ovdovělá	357	264	287	302	293	303	299
Zastoupení svobodných matek (%)	72,6	76,9	78,6	79,5	80,2	81,0	81,8
Podíl nemanželsky narozených (%)	9,8	23,5	30,6	31,7	33,3	34,5	36,3
podle pořadí: 1. pořadí	12,2	28,8	38,4	40,0	41,6	43,9	46,2
2. pořadí	5,3	15,2	19,6	20,8	22,5	24,0	25,2
3. pořadí	12,6	27,5	31,5	31,7	32,9	31,5	33,1
Podle vzdělání ženy:	30,5	58,7	67,1	67,6	69,0	68,7	71,1
ZŠ	9,2	25,2	35,9	37,2	39,7	41,2	44,9
SŠ bez maturity	4,7	14,9	21,9	23,8	25,7	28,0	30,0
SŠ s maturitou	3,6	8,9	12,3	13,7	15,3	16,3	18,3
VŠ							

Zdroj: www.czso.cz

Příloha č. 4

Funkce masmédií

Funkce masmédií		
Druh funkce		Dominantní rys funkce
A)	INFORMATIVNÍ	poskytování informací, dat a zpráv adresátům
1.	Hodnotová	reprezentace duchovních hodnot
2.	Hodnotící	hodnocení formou a způsobem prezentace
3.	Kognitivní	zprostředkování poznání
4.	Vzdělávací	rozšiřování obzoru a kultivace osobnosti
5.	Petrifikační	uchovávaní obrazu světa a doby
B)	KOMUNIKATIVNÍ	spojení a přenos sdělení, dorozumívání
6.	Socializační	zprostředkovávání zkušeností, názorů a pocitů
7.	Stimulační	podněcování senzibility, fantazie a imaginace
8.	Kulturní	poznávání a přejímání hodnot a ideálů
9.	Kompenzační	uspokojování potřeb osobnostního vyrovnání
C)	FORMATIVNÍ	utváření názorů a postojů adresátů
10.	Humanizační	zlidšťování a upevňování altruismu
11.	Výchovná	utváření, kultivace, vedení a výchova jedince
12.	Akulturační	usnadnění adaptace imigrantů
13.	Estetická	kultivace vnímání krásy a vztahu ke krásě
14.	Magická	překračování do transcendentna
15.	Defrustrační	odstraňování deprese a pocitů bezvýchodnosti
16.	Manipulativní	propagandistické a reklamní ovlivňování
D)	REKREATIVNÍ	prostředek regenerace, odpočinku a zábavy
17.	Relaxační	navozování duševní rovnováhy
18.	Solitární	vyvolání pocitu sociálního osvobození a samoty
19.	Desolitární	zprostředkování kontaktu se světem
20.	Hedonistická	provokace a prezentace požitků a rozkoše
21.	Zábavná	zprostředkovávání odpočinku a zábavy

Zdroj: KRAUS B., POLÁČKOVÁ V., Člověk – prostředí – výchova. Brno. 2001. s. 64-65